

Disability INFO

Časopis Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore
Decembar, 2022 | Godina VIII | Besplatan primjerak

Intervju

Dva svijeta različita
Dragana Đokić

Obrazovanje i samostalan život
Mr Mirjana Popović

Ja ću ovo danas da uradim
Anđela Miličić

Deinstitutionalizacija

Još uvijek želja u crnogorskom društvu

IMPRESSUM:

Izdaje:

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore

Za izdavača:

Marina Vujačić

Glavna i odgovorna urednica:

Marina Vujačić

Redakcija:

Anđela Miličić

Anđelija Savić

Marina Vujačić

Dragana Đokić

Milena Kovačević

Mirjana Popović

Grafička priprema:

Ksenija Borozan

Štampa:

Lapis štamparija

Adresa redakcije:

Kralja Nikole 76,
81000 Podgorica

e-mail: **umhcg@t-com.me**

CIP – Katalogizacija u publikaciji

Centralna narodna biblioteka

Crna Gora, Cetinje

364-22-056.26/.29

DISABILITY info / glavna i odgovorna urednica **Marina**

Vujačić God. VI, ISSN 1800 - 7228 = disability info

COBISS.CG-ID 122940304

Riječi urednice

Drage čitateljke i dragi čitaoci časopisa **DisabilityINFO**,

Posebno mi je drago da je ovaj broj časopisa posvećen djeci i dječjim pravima. Najviše me raduju i čine ispunjenom aktivnosti s djecom jer ona mnogo više od nas odraslih hoće i žele učiti, aktivno slušati i kritički razmišljati. Djeca najbolje ocjenjuju i procjenjuju, najduže pamte i uvijek nas podstiču da budemo bolji i da napredujemo.

Zato sam radosna što tokom godine značajan broj aktivnosti radimo s djecom, uključujući svakako i djecu s invaliditetom. Svi su oni značajan resurs, kojem treba omogućiti da se zdravo i nesmetano razvija, da traži, propituje i da nas podsjeća na važnost pitanja i znanja.

Uživajte u čitanju.

Marina Vujačić

SADRŽAJ:

Blic info.....	5
Autorski tekstovi.....	8
Intervju Huan Santander.....	13
Intervju Vanja Drljević.....	17
Lex info: Deinstitutionalizacija - još uvijek želja u crnogorskom društvu.....	20
Novinarski kutak: Tekstovi mladih s invaliditetom.....	24
Projekti UMHCG.....	28
Barometar	36
Cool kutak.....	37
Mučkalica.....	40
Drugi pišu:	41

BLIC INFO

U okviru Studentske savjetodavne kancelarije koja je osnovana 2014. u okviru **TEMPUS** projekta *Podrška i inkluzija studenata s invaliditetom na visokoškolskim ustanovama u Crnoj Gori* studenti mogu dobiti podršku:

– **Pri odabiru željenog fakulteta i prilikom upisa na fakultet, redovno ili po principu afirmativne akcije** (ovo uključuje i pomoć prilikom prikupljanja i predaje dokumentacije);

– **U oslobađanju od plaćanja naknade (školarine)** na bilo kojem fakultetu u Crnoj Gori (Državnom, privatnom, ili na fakultetu koji djeluje kao samostalna institucija);

– Prilikom apliciranja i u ostvarianju **studentske stipendije**;

– **Prilikom upućivanja inicijative fakultetskoj jedinici/konkretnom profesoru** da omogući polaganje predispitnih i ispitnih obaveza na način, u vrijeme i u formi koja studentu najbolje odgovara, uključujući i pomjeranje kolokvijuma/ispita ukoliko je student s invaliditetom bio spreman da izađe u prvobitno zakazanom terminu;

– **U sređivanju smještaja u studentskom domu** (prioritetno dodjeljivanje smještaja studentima s invaliditetom, prikupljanje i predaja dokumentacije). Ova aktivnost podrazumijeva omogućavanje dodjeljivanja smještaja studentima s invaliditetom u studentskom domu, kao i prikupljanje i predaja dokumentacije nadležnim ustanovama, te upućivanje inicijative sa tzv. Spiskom želja i predlogom za prioritetno obezbjeđivanje smještaja. Takođe, od decembra 2018. studenti s invaliditetom koji koriste usluge smještaja i ishrane u **JU Domu učenika i studenata – Podgorica** oslobođeni su od plaćanja navedenih troškova.

U zavisnosti od projektnih aktivnosti **UMHCG** od 2008. pruža **dostupan prevoz** studentima, prioritetno korisnicima kolica, ali se on u zavisnosti od potreba pruža i drugim osobama s invaliditetom, usljed nepristupačnosti javnog prevoza.

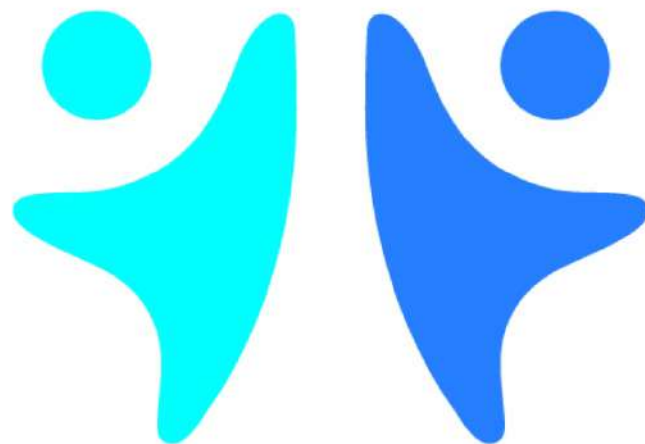

Program PRILIKE

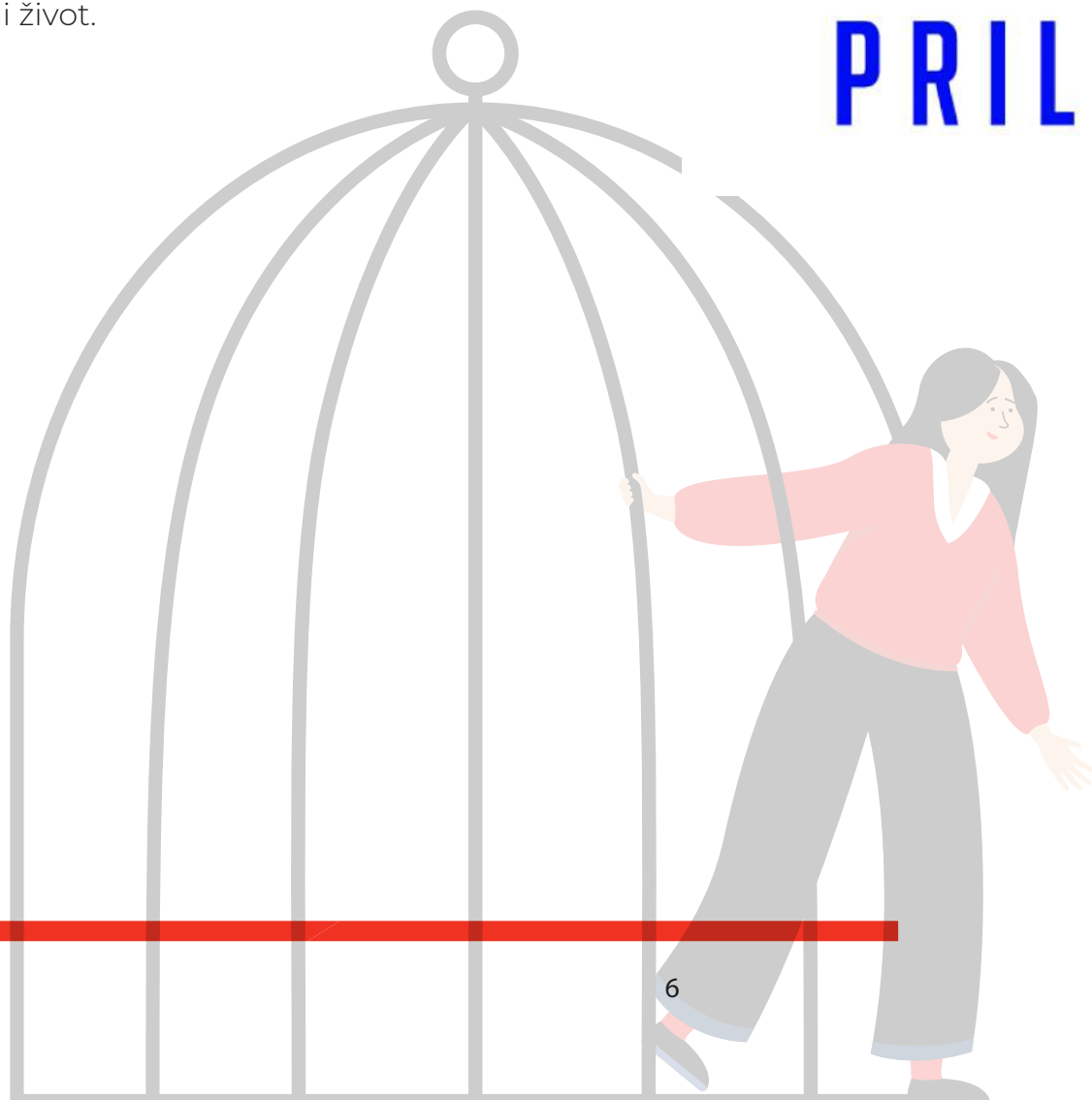
Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) je uz finansijsku podršku **UNICEF predstavništva u Crnoj Gori** realizovalo projekat *Održiva tranzicija za jednake mogućnosti (STEP- Sustainable Transition for Equal Possibilities)*.

Jedna od projektnih aktivnosti bio je program *PRILIKE*, koji je bio namijenjen srednjoškolicima s invaliditetom uzrasta od 13 do 19 godina. *Programom* smo omogućili pohađanje radne prakse za 50 srednjoškolaca s invaliditetom u trajanju od tri radna dana kod raznih poslodavaca u Crnoj Gori.

Cilj *Programa* je bio da se adolescentima sa invaliditetom omogući i poboljša prelazak iz školskih klupa na tržište rada, takođe i da se unaprijedi socijalna inkluzija i olakša prelazak u odraslo doba i samostalni život.

PRILIKE

Vožnja za slobodu (FREEDOM DRIVE)

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) organizovalo je 26. oktobra 2022 protestnu šetnju *Freedom drive*, kao aktivnost u sklopu projekta *Samostalnošću do slobode* koji **Udruženje** sprovodi zajedno sa **Ministarstvom rada i socijalnog staranja**.

Freedom drive, odnosno *Marš* na teritoriji **Glavnog grada Podgorice** prvenstveno je imao za cilj da iskaže borbu za prava osoba s invaliditetom.

Željeli smo da poručimo da se samostalan život osoba sa invaliditetom ne podržava, ne omogućava i ne promovira u dovoljnoj mjeri od strane institucija te da, bez obzira na dugogodišnja zalaganja osoba sa invaliditetom, nemaju adekvatne rezultate u praksi.

Učesnice i učesnici su nosili transparente, a na nekima od njih je pisalo: *Jaki, ponosni, vidljivi, Personalna asistencija je naša egzistencija, Institucije nijesu rješenja*.

Ideja o organizovanju protestne šetnje proistekla je od kolega iz Brisela – **Evropske mreže za samostalni život**, čija je **UMHCG** od 2013. punopravna članica.

Ćutanje nije opcija!

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) je u okviru projekta *Ćutanje nije opcija!* koji je finansijski podržan od strane **Ministarstva rada i socijalnog staranja** realizovalo trodnevne *Edukacije o načinima komunikacije sa ženama s invaliditetom žrtvama nasilja* u dva različita termina, obuhvatajući dvije ciljne grupe.

Edukacije namijenjene za predstavnice/ce ženskih civilnih organizacija održane su od 14. do 16. decembra 2022, u hotelu *Bianca* u Kolašinu. Drugi set *Edukacija* održan je u periodu od 21. do 23. decembra, u hotelu *Voco*, u Podgorici, a bio je namijenjen za predstavnike državnih institucija.

Edukacije su obuhvatile i obradile različite oblike nasilja, s fokusom na porodično i rodno zasnovano nasilje, kao i o samom načinu komunikacije i pružanja usluga i zaštite žena s invaliditetom. Posebna pažnja u okviru diskusije s učesnicima posvećena je ekonomskom nasilju nad ženama s invaliditetom, u odnosu na što su učesnici istakli da za isto institucije prepoznaju i usvajaju najmanje oblike mehanizama zaštite od ovog oblika nasilja, te da je neprepoznavanje ovog oblika najučestalije.

Edukacije su imale za cilj unaprjeđenje rada na pravovremenoj prevenciji, edukaciji i zaštiti žrtava i potencijalnih žrtava nasilja.

Učesnici su zaključili je da su neophodni dodatni naponi za usvajanje najboljih modela pristupa invaliditetu, te usvajanje ponašanja, kao i podizanje svijesti građana u pristupu osobama s invaliditetom, njihovim uživanjem osnovnih ljudskih prava, te smanjivanjem stepena nasilja, zanemarivanje, zlostavljanje, kao i posebnom stepenu ekonomskog nasilja usmjerenog ka ženama s invaliditetom, koje su iskusile nasilje i koje mogu postati žrtve nasilja.

AUTORSKI TEKSTOVI

Ja ću ovo danas da uradim

„Ljudi, ja ću ovo danas da uradim. Ja ću ovo danas da uradim. Moj najveći strah je strah od visine. Šta je jače? Želja ili strah? Nije stvar u tome šta je jače jer ovo nije takmičenje. I nije stvar u tome da se ja više neću plašiti visine poslije ovoga. Ja ne idem tamo da se borim sa strahom. To nije borba. Ja se predajem strahu. Osjećam strah, svjesna da emocija ne ubija. S druge strane, postoji ono „zašto raditi nešto protiv sebe“ ali ne radim ništa protiv sebe, radim ono što želim, svjesna da ću se vjerovatno i poslije ovoga plašiti. Možda ću se plašiti više, možda ću se plašiti manje, možda jednako...nije važno, baš nije važno.“ Nisam uspjela da završim snimanje svog videa, prekinuo me je momak koji je tog dana skupio sav moj strah i rasuo u vazduh, poput sjemenki maslačka koje čekaju da budu oduvane i raznesene vjetrom. Potrčala sam i poletjela. Kao mnogo puta do sada! Svaki let je bio takav od kada znam za sebe.

Kada čovjeku daš mogućnost da bira, on zapravo stvara svoju mini istoriju. Pravi izbore i ti izbori utiču na njegovu budućnost. Čovjek želi da bira. Čovjek se plaši da izabere. Evolucijski gledano, nismo oduvijek imali privilegiju da previše biramo, bili smo ili lovac ili plijen. Savremenom čovjeku je data privilegija da izabere gdje će da živi, sa kim će da živi i kako će da živi. To je tako velika stvar! U svakom trenutku možemo da pravimo izbore i da biramo od ovog trenutka kako će se odvijati naš dalji život na Zemlji. Ja sam odlučila da je ova godina, moja godina izbora! Desile su se stvari koje nisam mogla da biram i na koje nisam mogla da utičem. Suočena s informacijom koja izvrće čitav tvoj svijet i tvoj smisao pretvara u običnu kašu, bez ukusa, bez mirisa, bez boje i oblika. Jedno ništavilo, duplo golo, statistička greška. Suočena s mogućnošću da jednu noć mogu zaspati, sa svim svojim planovima za sutra, sa svim svojim snovima, s toliko toga što treba da uradim, ne sluteći da ću se sedam ili osam sati kasnije probuditi i da ništa neće biti važno. Da će nastupiti tama i da će se moj život okrenuti za 180 stepeni. Trenutak nakon dobijanje te informacije ništa više nije isto. Srce se bori da brže kuca, šire se zjenice, disanje postaje ubrzano, oslobađaju se veće količine adrenalina i noradrenalina, tijelo je spremno za bijeg! Ali, nemaš gdje da pobjegneš. To je šta je, takvo kakvo je i jedino to imaš u tom trenutku. Misliš kako ti je neko ukinuo mogućnost izbora, ti ne možeš da biraš i svi tvoji naponi su beznačajni. Nakon toga, nalaziš se u stanju šoka, pa pokušavaš da negiraš situaciju, da je odbacuješ i da misliš ako tome ne razmišljaš – pa to je isto kao da ona ne postoji. Sa svakim novim danom se sve više adaptiraš, da bi preživio... tu se završava ova tužna saga! Neću da preživljavam, hoću da živim!

AUTORSKI TEKSTOVI

Od tada ja koristim privilegiju i pravim izbor. Pravim mnogo izbora, koje nikada ranije nisam napravila. Biram da neću da se samosažalijevam, da neću da čekam dan koji nigdje nije zakazan, koji niko ne može da predvidi. Ne želim da mi život prođe čekajući katastrofu, koja možda nikada neće ni doći. Biram da iskustvo koje otvara oči iskoristim u svoju korist i da živim smislen život, u skladu sa svojim životnim vrijednostima. Odlučila sam da vidim najviše što mogu vidjeti, da osjetim i doživim sve što je u skladu sa mogućnostima, da planiram i da se nadam. Da radim stvari kojih sam se oduvijek plašila, da probam sve što sam željela da probam, a nikad nisam imala vremena. Sad biram da uradim sve to. Biram da imam vrijeme za sebe. Da radim stvari koje volim, da ispunjavam svoje želje i da se svemu tome posvetim kao da su najvažnije stvari u mom životu. Skijanje, ronjenje, paraglajding, motori, plivanje, trčanje... sve što mi padne na um. Biram sve i sve to bira mene. Ne znam da li je ovo samo početak i gdje će me sve to odvesti, i ne želim ni da znam. Prepuštam se životu koji za mene ima smisla i polijećem u nove životne avanture. Od svega na svijetu, nema ništa ljepše nego raditi nešto prvi put. Još ako se plašiš toga! To je iskustvo za sva vremena! Dio tebe i tvog postojanja! Za sami kraj moram da ponovim: Ljudi, ja ću ovo danas da uradim! Šta god poželim!

Dragana Đokić

OBRAZOVANJE I SAMOSTALAN ŽIVOT

- ◆ Znanja i sposobnosti koje su nam potrebne da bi smo se bavili određenim poslom, a znanja nam omogućavaju da zauzmemo određeno mjesto u visoko izdiferenciranoj i specijaliziranoj podjeli rada, a samim tim obezbjedimo uslove za samostalno življenje;
- ◆ Usavremenom društvu, zahvaljujući obrazovanju pojedinac je u stanju da konstantno pod lupu stavlja svoju egzistenciju, svoju prirodu, da se pita, promišlja, mijenja sebe sama i svijet koji ga okružuje;
- ◆ U procesu obrazovanja pojedinac izgrađuje svoj lični moralni imperativ kao osnovu koja ga i profilise kao moralno, samim tim i društveno biće, biće demokratije.

Istorijski posmatrano, ideja obrazovanja je konstanta koja je prisutna u društvu od samih početaka ljudske zajednice, dok su se ideali obrazovanja mijenjali zavisno od određenih kulturnih i društvenih odnosa i procesa, pa smo tako kroz istorijski razvoj društva imali: grčki ideal obrazovanja, aristokratsko obrazovanje, romantičarski ideal, hrišćanski ideal obrazovanja, ideal građanskog obrazovanja, life long learning, ideal društva znanja, inkluzivno obrazovanje.

Opšte mjesto u teorijama o obrazovanju jeste stav da obrazovanje ima ključnu ulogu u razvoju čovjeka i društva. U procesu obrazovanja dijete/čovjek mora zadržati poziciju subjekta, osobe koja razumije svijet oko sebe i osobe koja je spremna za nove perspektive, demokratski dijalog i prenošenje univerzalnih ljudskih vrijednosti čiji suštinu oblikuje znanje i razumijevanje. Proces

- ✓ obrazovanja, znanje i sposobnost usavršavanja daju čovjeku u ruke moćno sredstvo da mijenja svijet oko sebe i sebe sama.

Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva prilagodljiv i senzibilan obrazovni sistem koji prihvata, prepoznaje i razvija potencijale svakog djeteta, svake osobe. UNESCO je na konferenciji u Salamanki 1994, stavio naglasak na inkluziji kao pokretu koji je u direktnoj vezi sa poboljšanjem obrazovnog sistema kao cjeline: "Inkluzija je proces rješavanja i reagovanja na raznovrsnost potreba svih koji su uključeni u proces obrazovanja kroz sve veće učestvovanje u učenju, kulturama i

- ✓ zajednicama i sve manju isključenost u okviru obrazovanja i iz njega. On obuhvata promene i izmjene sadržaja, pristupa, struktura i strategija, sa zajedničkom vizijom koja obuhvata svu djecu odgovarajuće starosne dobi i sa ubjeđenjem da je redovni obrazovni sistem odgovoran za obrazovanje sve djece."

Inkluzija u obrazovanju je proces djelovanja i odgovaranja na različite obrazovne potrebe svih učenika i učenica, kroz povećavanje učešća u učenju, kulturi i zajednici, i smanjivanje isključenosti iz obrazovanja. Djeca koja se smatraju „drugačijom” su djeca s invaliditetom (tjelesne, čulne, motoričke i intelektualne posebnosti), različite etničke pripadnosti, jezika, djeca koja žive u siromaštvu, ali i nadarena djeca, kao i djeca sa posebnim talentima koja će, ako ne dobiju odgovarajuću podršku, biti osujećena da ostvari svoje potrebe i životne uloge.

S druge strane, učenje se posmatra kao proces kroz koji se ličnost, individua konstantno mjenja, ali to mjenjanje nije rezultat sazrijevanja, već rezultat iskustva, iskustva koje nudi samostalno življenje u svim svojim dimenzijama. Ovako široko određenje pojma učenja prevazilazi granice samog formalnog, školskog učenja i obuhvata učenje od prvih trenutaka do kraja života. Učenje zavisi od aktivnosti pojedinca, ali je i u direktnoj vezi sa procesom sazrijevanja. Postignut stepen zrelosti sam po sebi ne znači ništa, ukoliko ne postoji angažovanost odnosno motivacija da se uči. Ako na ovaj način shvatimo obrazovanje i sam proces učenja onda nam koncept samostalnog življenja predstavlja u stvari istinski prostor punog ostvarenja ljudskih potreba i prava.

Inkluzija u obrazovanju počiva na osnovnom ljudskom pravu, pravu na obrazovanje koje je definisano brojnim međunarodnim i nacionalnim zakonodavnim dokumentima, a njegova što lakša dostupnost razrađena je u brojnim akcionim planovima odnosno operacionalizovana u okviru mekog prava. Inkluzivno obrazovanje podrazumjeva obrazovni sistem koji je otvoren za svu djecu podržavajući sve njihove različitosti i adekvatno odgovarajući na njihove potrebe. Sistem je taj koji treba da se mijenja i prilagođava potrebama djece stvarajući tako uslove da sva djeca budu dio školske odnosno društvene zajednice kao ličnosti spremne da nose odgovornost samostalnog življenja i odlučivanja.

Kvalitetni vaspitno obrazovni programi, obrazovni proces koji počiva na uvažavanju različitosti, podršci svim učenicima, saradnji i kontiniranom profesionalnom razvoju svih učesnika u obrazovnom procesu predstavljaju dobru osnovu da pojedinac koji prođe kroz ovako ustrojen obrazovni proces dobija dobru polaznu osnovu da u svom ličnom iskustvu realizuje principe filozofije samostalnog života.

Da bi se OSI uključili i mogli u potpunosti i ravnopravno da učestvuju i doprinose životu svoje zajednice i kulture, neophodno je da se menjaju stavovi i praksa pojedinca, organizacija i društva. Inkluzivno obrazovanje ima svoju: obrazovnu, društvenu i ekonomsku vrijednost. Inkluzija uopšte predstavlja mehanizam odbrane od zavisnosti, naučene bespomoćnosti, izolovanosti, a samim tim i nasilja, stigme i diskriminacije. Suština obrazovanja jeste u osposobljavanju pojedinca da razumije društveno, politički, kulturni kontekst u kojem živi i da u skladu sa izazovima sa kojima se u toj dimenziji suočava donosi odgovarajuće odluke važne prije svega za njega lično, ali i za društvenu zajednicu. U ovom momentu se obrazovanje kao njegovanje ljudskog duha u svoj njegovoj ukupnosti susreće sa filozofijom samostalnog života koja se ne iscrpljuje samo u mogućnosti da OSI fizički samostalno obavljaju svakodnevne aktivnosti. Uopšte filozofija samostalnog života podrazumjeva pravo na slobodan izbor u svim dimenzijama života i rada, pravo na slobodno zadovoljenje individualnih potreba, pravo da se aktivno učestvuje u procesima koji se tiču društvene zajednice u kojoj živimo, a samim tim i pravo na grešku koja otvara put za nova saznanja, nova iskustva i nove izbore. Kada su u pitanju osobe s invaliditetom filozofija samostalnog života treba se tumačiti u kontekstu punog ostvarivanja ljudskih prava. Koncept samostalnog života ne znači samoću i izolaciju, već upravo ima suprotno značenje i odnosi se na punoću društvenog života koja znači: slobodu, izbor, odgovornost.

Burdije, P. (1977): *Reproduction i Education, Society and Culture*, Richard Nice, London, Sage Publications.

Cerić, H, i Alić, A. (2005). *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*, Zenica, Hijatus.

Koković, D. (1992): *Sociologija i obrazovanje*, Institut za filozofiju i sociologiju, Filozofski fakultet Novi Sad.

Mr Mirjana Popović

Huan Santander

Imali smo zadovoljstvo da u ovom broju časopisa radimo Intervju sa šefom **Predstavništva UNICEF u Crnoj Gori Huanom Santanderom (Juan Santander).**

DisabilityINFO: Kako ocjenjujete položaj djece i poštovanje ljudskih prava djece u Crnoj Gori?

Huan Santander: Borba protiv siromaštva i nasilja, kao i unapređenje kvaliteta obrazovanja i zdravstvene zaštite za svako dijete, ključni su izazovi za ostvarivanje prava djeteta u Crnoj Gori. To su i prioriteti rada **UNICEF-a** u ovoj zemlji. Prema posljednjim dostupnim podacima, jedna trećina djece u Crnoj Gori odrasta u siromaštvu. Ova djeca, kao i djeca iz romske i egipćanske zajednice, djeca sa smetnjama u razvoju i djeca u institucijama, predstavljaju najugroženije grupe u društvu. To znači da se ona suočavaju s najvećim brojem prepreka u ostvarivanju svojih ljudskih prava, kao što su pravo na sigurno i toplo porodično okruženje, na pristojan životni standard, na kvalitetno i inkluzivno obrazovanje, na sportske i kulturne aktivnosti, na prijateljstvo i igru s vršnjacima, itd. Nedavno objavljena [Analiza sektora obrazovanja 2015–2020](#) ukazuje na to da dvije trećine djece u Crnoj Gori pohađa osnovne škole s nedovoljnom infrastrukturom; da u osnovnim i srednjim školama, u prosjeku, na 16 učenika dolazi jedan računar; da tek svaki četvrti nastavnik pohađa programe stručnog usavršavanja; te da djeca koja odrastaju u siromaštvu pohađaju vrtiće, osnovnu i srednju školu u mnogo manjem broju od svojih vršnjaka. Pored toga, Crnu Goru karakteriše i izuzetno nizak obuhvat rutinskom imunizacijom djece. Prema podacima koje su nacionalne vlasti podijelile s **UNICEF-om** i **SZO** sredinom 2022, svega 18 posto djece rođene 2020. primilo je prvu dozu MMR vakcine. Ovaj procenat je porastao na 52 odsto – prema podacima iz januara ove godine. U isto vrijeme, podaci **Instituta za javno zdravlje** pokazuju da je samo 27 posto djece rođene 2021. do sada primilo prvu dozu MMR vakcine. To znači da je Crna Gora država s najnižim obuhvatom djece imunizacijom u regionu. Ovakva situacija ugrožava pravo svakog djeteta na zdravlje. Konačno, u izvještajima EU o napretku Crne Gore u posljednjih nekoliko godina, nasilje nad djecom prepoznato je kao pitanje koje izaziva ozbiljnu zabrinutost. Crna Gora se još uvijek bori s ograničenom dostupnošću i dometom usluga podrške djeci, porodici, žrtvama nasilja i usluga iz domena mentalnog zdravlja, pri čemu je upitna i održivost postojećih usluga.

DisabilityINFO: U vezi s prethodnim, kako ocjenjujete garancije i poštovanje prava djece sa smetnjama u razvoju? U kojim oblastima je, po Vama, potrebno adekvatnije raditi kako bi se uticalo na sve druge oblasti koje se tiču djece?

Huan Santander: Djeca sa smetnjama u razvoju jedna su od najugroženijih grupa u društvu, a ipak ne postoji pouzdana baza podataka o njima. Generalno, može se reći da je Crna Gora napredovala u izgradnji pravednijeg i inkluzivnijeg društva, ali je u budućnosti neophodno uložiti dodatne napore. Na primjer, broj dnevnih centara za djecu sa smetnjama u razvoju povećan je sa dva, koliko ih je bilo 2010, na 17 u 2022. Prema nalazima sveobuhvatne *Analize* koju smo sproveli 2019, potrebno je poboljšati dostupnost i kvalitet dnevnih centara. Takođe, neophodno je dodatno ojačati njihovu podršku kvalitetnom inkluzivnom obrazovanju. Svi sektori treba bliže da sarađuju kako bi osigurali bolji kvalitet i dostupnost različitih usluga djeci sa smetnjama u razvoju i njihovim porodicama. Ove godine, kroz **UNICEF-ov Poslovni savjet za prava djeteta**, uz podršku partnera iz privatnog sektora, cilj nam je da obezbijedimo materijale i opremu za učenje svim dnevnim centrima za djecu sa smetnjama u razvoju i **Centru za autizam**. Kad je riječ o obrazovanju, broj djece sa smetnjama u razvoju u redovnim školama porastao je s 904 u školskoj 2016/17. na 1.397 u školskoj 2021/22. Danas postoji i značajna javna podrška inkluzivnom obrazovanju. Dok je 2010, prije nego što smo pokrenuli *kampanju Govorimo o mogućnostima*, svega jedna trećina građana Crne Gore podržavala inkluzivno obrazovanje, a tek petina prijateljstvo s djecom sa smetnjama u razvoju, sad je to slučaj sa više od 80 odsto građana Crne Gore. Međutim, i danas roditelji, nastavnici i djeca govore o potrebi jačanja kvaliteta inkluzivnog obrazovanja kroz obezbjeđivanje dovoljnog broja adekvatno obučenih asistenata u nastavi i reformu pedagoških metoda kako bi proces učenja u inkluzivnim učionicama bio učinkovitiji. Prepoznavanje kašnjenja i smetnji u razvoju u prvim godinama života i podrška ovoj djeci i njihovim porodicama putem rane intervencije jedan je od načina da se djeci pruži šansa da razviju svoj puni potencijal i prevaziđu teškoće u razvoju. Osim toga, ovakvim pristupom smanjuje se uticaj poteškoća u razvoju na živote djece. Sredstva koja Crna Gora trenutno izdvaja za liječenje djece u inostranstvu mogla bi se mnogo bolje uložiti u usluge rane intervencije u samoj Crnoj Gori. Stoga, **UNICEF** poziva nacionalne i lokalne vlasti, kao i sve relevantne institucije, da osiguraju adekvatno finansiranje usluga rane intervencije. Pozivamo i na blisku saradnju sektora zdravstva, socijalne zaštite i obrazovanja kako bi se osiguralo da se kvalitetne usluge rane intervencije porodicama pružaju na vrijeme i u prirodnom okruženju djeteta, odnosno kod kuće i u inkluzivnim predškolskim ustanovama. Konačno, svakom djetetu je potrebno toplo porodično okruženje i djeca sa smetnjama u razvoju nisu izuzetak u tom pogledu. Znamo da u **Dječjem domu u Bijeloj** ima djece sa smetnjama u razvoju koja čekaju na smještaj u hraniteljsku porodicu ili na usvajanje. Smještanje djeteta u bilo koju instituciju treba da predstavlja krajnju mjeru koja se preduzima na najkraći mogući rok. Stoga, pozivamo građane Crne Gore da otvore svoja srca i domove djeci sa smetnjama u razvoju kojoj je potrebno toplo porodično okruženje.

DisabilityINFO: Koja su ključna dostignuća sistema obrazovanja, posebno obrazovanja djece sa smetnjama u razvoju?

Huan Santander: Tokom prethodnih godina, sistem obrazovanja Crne Gore ostvario je značajan napredak. Uvedeni su asistenti u nastavi kao vid podrške inkluzivnom obrazovanju, kao i individualni razvojni i obrazovni planovi za djecu kojoj je potrebna dodatna podrška. Osnovani su i mobilni timovi stručnjaka koji pomažu nastavnicima u organizaciji kvalitetne inkluzivne nastave. Specijalne škole transformisane su u resursne centre koji podržavaju redovne škole u namjeri da obezbijede bolji kvalitet inkluzivnog obrazovanja. Kao rezultat svega toga, broj djece sa smetnjama u razvoju upisane u redovne škole u stalnom je porastu od 2008.

DisabilityINFO: Šta najčešće preporučujete obrazovnim institucijama?

Huan Santander: Za početak, učinimo sve učionice u školama i predškolskim ustanovama pristupačnim djeci s različitim vrstama smetnji u razvoju. Obrazovni sistem, takođe, treba da nastavi da ulaže u veću upotrebu inovativne asistivne tehnologije u redovnom nastavnom procesu. Pored pomenutih poboljšanja u pogledu infrastrukture, potrebno je redovno sprovoditi obuku nastavnika kako bi isti mogli da obezbijede bolji kvalitet inkluzivnog obrazovanja. Neophodno je obezbijediti i dovoljan broj asistenata u nastavi u svakoj školi. Konačno, neophodna je intenzivnija saradnja između uprava škola, s jedne strane, i nastavnika, roditelja i učenika, s druge, da bi škole pružile bolji kvalitet inkluzivnog obrazovanja. Kao i svaki drugi pružalac usluga, škole i predškolske ustanove moraju kontinuirano oslušivati potrebe onih kojima nude svoje usluge i prilagođavati svoje prakse kako bi na njih bolje odgovorile.

DisabilityINFO: Kako vidite činjenicu da se sve više mladih glasnije zalaže za svoja prava? U tom kontekstu, kako se može podstaći veće učešće mladih sa smetnjama u razvoju?

Huan Santander: Našu kampanju *Govorimo o mogućnostima* vodile su djevojke i momci sa smetnjama u razvoju. Kampanja je obilovala primjerima promovisanja njihovog učešća u društvu. Uživo su govorili u medijima i učestvovali u događajima organizovanim u okviru kampanje. Svirali su, plesali, pjevali i igrali se s vršnjacima u parkovima, na raznim festivalima i društvenim događajima. Poenta je – kad god nešto radimo, počevši od male aktivnosti u okviru lokalne zajednice – zapitajmo se kako možemo uključiti djecu i mlade sa smetnjama u razvoju?

DisabilityINFO: Možete li istaći neke od programa koje UNICEF trenutno sprovodi?

Huan Santander: „Prilike“ je program koji adolescentima sa smetnjama u razvoju nudi mogućnost da, zajedno s vršnjacima, steknu praktična radna iskustva u privatnom sektoru u Crnoj Gori. Do sada je više od 1.500 adolescenata, od kojih je 50 sa smetnjama u razvoju, steklo praktična radna iskustva kroz ovaj program. On se realizuje uz podršku **UNICEF-a** i **Fondacije TUI Care**, u partnerstvu s **Udruženjem mladih sa hendikepom, Asocijacionom za demokratski prosperitet – ZID i NVO Digitalizuj.me**. U narednim godinama, zahvaljujući finansijskoj podršci **Fondacije TUI Care**, cilj ovog program biće da intenzivnije poveže škole i privatni sektor kako bi se svakom adolescentu u Crnoj Gori obezbijedilo barem jedno radno iskustvo prije završetka srednje škole. Na ovaj način će mladi ljudi, uključujući i one sa smetnjama u razvoju, biti bolje pripremljeni za izbor svog budućeg zanimanja i obrazovanja. Uz podršku **UNICEF-a**, u Crnoj Gori pilotira se još jedan zanimljiv i bitan program za porodice s djecom s kašnjenjima i smetnjama u razvoju. Radi se o novom pristupu koji bi omogućio da se bolje prepozna kašnjenje u razvoju ili razvojni rizici tokom prvih godina života djeteta i da se na to odmah efektno reaguje. Ovaj pristup se već uspješno primjenjuje širom svijeta, kao i na Balkanu. On zahtijeva bolju međusobnu saradnju između različitih službi koje pružaju usluge rane intervencije, kao i njihovu tješnju saradnju s porodicama s djecom s kašnjenjima i smetnjama u razvoju.

DisabilityINFO: Za kraj, možete li podijeliti s nama planove UNICEF-a za 2023?

Huan Santander: Tokom 2023. **UNICEF** će nastaviti da promoviše jednaka prava i mogućnosti za svu djecu u Crnoj Gori. Naši prioriteti ostaju isti – smanjenje siromaštva djece, borba protiv nasilja, poboljšanje kvaliteta inkluzivnog obrazovanja i poboljšanje usluga zdravstvene zaštite za porodice u cijeloj zemlji. Kad je riječ o ovom posljednjem pitanju, važno je naglasiti da je imunizacija važna za svako dijete, pa tako i za neku djecu sa smetnjama u razvoju koja mogu biti u većem riziku od komplikacija izazvanih zaraznim bolestima. Stoga ćemo, u partnerstvu s **EU Delegacijom u Crnoj Gori**, nastaviti da podržavamo zdravstveni sistem Crne Gore kako bi kvalitetne usluge imunizacije bile dostupne svakom djetetu u zemlji. Takođe, u saradnji s **EU Delegacijom u Crnoj Gori**, **UNICEF** će podržati reformu obrazovnog sektora kako bi se od prvih godina života unaprijedio kvalitet inkluzivnog obrazovanja za svaku djevojčicu i dječaka u Crnoj Gori.

Intervju vodila:

Andželija Savić

MOGUĆNOST RAZMJENE MLADIMA S INVALIDITETOM NUDI USPJEŠNU INTEGRACIJU U DRUŠTVU

Imali smo zadovoljstvo da intervjuišemo i **Vanju Drljević**, koordinatorku **Erasmus+ kancelarije u Crnoj Gori**.

DisabilityINFO: Na poziciji ste koordinatorke Erasmus+ kancelarije. Kako komentarišete činjenicu da je tek prije par godina, tačnije 2018. u našoj zemlji počelo da se radi na omogućavanju razmjene studentima s invaliditetom?

Vanja Drljević: Studenti s invaliditetom, kao i sve ostale ranjive kategorije društva, treba da budu u fokusu cjelokupnog društva, i potrebno je raditi na njihovoj inkluziji kako bi se unaprijedile njihove mogućnosti u različitim aspektima. Ovo je svakako prepoznato i na međunarodnom nivou, kao i od strane **Evropske komisije** koja daje prednost učešća studentima s invaliditetom u programu Erasmus+. Smatram da se naročito u poslednjih par godina dosta radilo na podsticanju studenata s invaliditetom da učestvuju u programu Erasmus+, u okviru međunarodne kreditne mobilnosti, ali i u okviru projekata izgradnje kapaciteta u visokom obrazovanju koji su direktno usmjereni na razvoj inkluzivnog obrazovanja i inkluziju u smislu prelaska sa sistema školovanja na tržište rada, ili indirektno, kroz projekte koji su imali/imaju segmente inkluzije u svojim projektnim aktivnostima.

DisabilityINFO: Kakve to ima posljedice za osobe s invaliditetom (OSI)?

Vanja Drljević: Potrebno je podsticati studente s invaliditetom da se uključe u ovaj program, na čemu naša kancelarija kontinuirano radi tako što organizuje različite vrste događaja koji podižu svijest o značaju učešća ranjivih kategorija društva, pa samim tim i studenata s invaliditetom, u programu Erasmus+. Svakako ćemo i u narednom periodu nastaviti da radimo na ovakvim vrstama aktivnosti, kako bismo ohrabрили studente s invaliditetom, i kako bi im se približio značaj i mogućnosti učešća u ovom programu Erasmus +, koji u ovom ciklusu programa 2021-2027, kroz sedmogodišnji period stavlja poseban akcenat na inkluziju i diverzitet.

DisabilityINFO: Kakve mogućnosti nudi novi ciklus programa Erasmus+ 2021-2027?

Vanja Drljević: Novi ciklus programa Erasmus+ karakteriše gotovo udvostručen budžet, što podrazumijeva i veće mogućnosti učešća. Takođe, jedan od najvažnijih prioriteta novog ciklusa programa, osim digitalizacije, zaštite životne sredine i promovisanja učešća mladih ljudi u demokratskom životu, jeste upravo inkluzija, što znači da će prednost prilikom učešća u Erasmus+ programu imati svi oni projekti koji sadrže, na direktan ili indirektan način, komponentu inkluzije. Takođe, ovo je dodatni podsticaj za sve studente s invaliditetom da učestvuju u razmjeni u okviru programa Erasmus+, s obzirom na to da će imati sigurnu prednost prilikom prijavljivanja.

DisabilityINFO: Kao što ste rekli, u fokusu ovog programa je inkluzija, zaštita životne sredine i digitalizacija, kao i promovisanje učešća mladih ljudi u demokratskom životu. Kakve benefite ovo donosi OSI?

Vanja Drljević: Kao što je prethodno pomenuto, benefiti učešća za studente s invaliditetom su brojni, s obzirom na to da se jedan od prioriteta programa Erasmus+, odnosno inkluzija, odnosi direktno na poboljšanje njihovog položaja u sistemu obrazovanja. Uključivanje mladih ljudi s invaliditetom u ovaj program omogućuje im da se oslobode, da bolje upoznaju sebe i da se uspješno integrišu u društvo. Inkluzija je prioritet čitavog programa, bilo da se odnosi na visoko obrazovanje, srednje stručno obrazovanje, mlade, sport, programe mobilnosti...

DisabilityINFO: Zbog izostanka podrške, kako roditeljima, tako i osobama s invaliditetom, tokom odrastanja i školovanja od strane sistema, OSI se teško odlučuju na boravak u drugoj zemlji. Kako ih možemo motivisati u tom smislu?

Vanja Drljević: Poteškoće na koje nailaze studenti s invaliditetom prilikom boravka na razmjeni su svakako identifikovane, pa stoga, a sve u cilju prevazilaženja mogućih prepreka, **Evropska komisija** dodjeljuje više finansijskih sredstava studentima s invaliditetom, kako bi im omogućila neometano učešće u ovom programu. Takođe, omogućeno je da studenti s invaliditetom dobiju i ličnog asistenta, ukoliko im je isti neophodan, kako bi lakše prevazišli sve moguće poteškoće na koje mogu naići prilikom boravka na razmjeni. Imajući ovo u vidu, smatram da studenti s invaliditetom treba zaista da budu motivisani da se prijave za učešće, i da pobijede strah od potencijalnih poteškoća prilikom učešća u razmjeni jer su mogućnosti koje su im na raspolaganju zaista izuzetne. Mi, kao kancelarija, stojimo na raspolaganju za svu podršku, i dodatne informacije, savjet, šta god.

DisabilityINFO: Koliko po vašem mišljenju boravak u drugoj zemlji utiče na samostalnost OSI? I šta je potrebno omogućiti OSI da budu samostalne po povratku u Crnu Goru?

Vanja Drljević: Boravak u drugoj zemlji će im svakako otkriti da mogu da pobijede i neke prepreke koje im je možda, prije odlaska na razmjenu, izgledalo nemoguće prevazići. Takođe, učešće u razmjeni u okviru programa Erasmus+ pomaže mladim ljudima da razviju samopouzdanje, pobijede strah i sruše predrasude. Potrebno je da ih ohrabrimo da uzmu učešća i prijave se. Mislim da bi bilo važno da zajednički organizujemo okupljanja, i predstavimo mogućnosti učešća u programima mobilnosti za studente s invaliditetom. To smo već i radili i u prethodnom periodu, ali nam je značajna podrška i Udruženja, sa kojom imamo odličnu saradnju.

DisabilityINFO: Kako komentarišete položaj OSI u obrazovnom sistemu? I šta je potrebno unaprijediti, kako bi OSI bile spremnije za razmjenu ili izlazak na tržištu rada?

Vanja Drljević: Svakako da društvo ne smije dozvoliti da osobe s invaliditetom svoj položaj rješavaju isključivo projektno. Naravno da je podrška svih vrsta projekata značajna. Smatram da se kroz projekte Izgradnje kapaciteta u visokom obrazovanju programa Erasmus+ dosta toga već uradilo, naročito kada je u pitanju Erasmus+ projekat *Prelazak studenata sa invaliditetom od škole do zaposlenja u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini (Trans2Work)*, tu je i projekat *Podrška i inkluzija studenata sa invaliditetom na ustanovama visokog obrazovanja u Crnoj Gori (SINC@HE)*, kao i kroz projekat *Uspostavljanje studijskog programa za inkluzivno obrazovanje u Crnoj Gori (FOSFIM)* koji je uspostavljen u okviru TEMPUS faze programa, ali i kroz druge projekte gdje je inkluzija često bila jedan od indirektnih ciljeva projekata. Međutim, potrebe osoba s invaliditetom treba da budu prepoznate sistemski, i da im se tako pristupa, kroz dobro razvijen strateški plan, da ne moramo da ih podsjećamo na to, i da se položaj rješava ad hoc. Potrebno je raditi još više. Kad ovo kažem, ne smatram da se ne radi na tome, ali da radimo na tome da postoji kontinuitet u tom procesu, koji je jedino moguć kroz sistemski pristup. Zapošljavanje osoba s invaliditetom u nadležnim institucijama obrazovanja, i ustanovama visokog obrazovanja, koja bi se bavila ovim pitanjima, mislim da bi bila značajna podrška jer na kraju, ko bolje od OSI poznaje potrebe i prepreke sa kojima se suočavaju?! Smatram da je novi ciklus Erasmus + programa postavio dobre prioritete, i da moramo to iskoristiti kako bismo na najbolji način omogućili svim studentima kvalitetno obrazovanje i svu vrstu podrške koja im je potrebna, naročito sada kada je inkluzija jedan od ključnih prioriteta programa Erasmus+, kako bi se iskoristile sve dostupne mogućnosti za unaprjeđenje položaja studenata s invaliditetom, ali i kako bi se podigla svijest o značaju inkluzivnog obrazovanja i podstakli nadležni organi na lokalnom nivou da još intenzivnije rade na ovoj temi u narednom periodu.

DisabilityINFO: Poruka za sve one koji još uvijek razmišljaju da li da se odluče na odlazak na razmjenu.

Vanja Drljević: Svakako ohrabrujem sve studente s invaliditetom da uzmu učešće u razmjeni, naročito imajući u vidu da su ponuđena brojna rješenja za sve prepreke sa kojima se mogu suočiti tokom perioda mobilnosti, kroz povećana finansijska sredstva, dodjelu ličnog asistenata itd. Ovakvo iskustvo će im pomoći da shvate da mogu neometano da učestvuju u razmjeni i ohrabriće ih da se ponovo prijave i steknu neka nova iskustva i usavrše se u ličnom i profesionalnom smislu.

Intervju vodila:

Andželija Savić

Deinstitucionalizacija - još uvijek želja u crnogorskom društvu

“Istinsko pripadanje se dešava samo kada svijetu predstavimo svoje autentično, nesavršeno ja, naš osjećaj pripadnosti nikada ne može biti veći od nivoa samoprihvatanja.”[1]

BRENE BRAUN

Potpuna samostalnost i nezavisnost od drugih ljudi je nemoguća jer ona vodi samoizolaciji i izolaciji, međutim, samostalnost se pripisuje kao urođeno pravo osoba bez invaliditeta, i očekuje, ako ne ranije, onda punoljetstvom, kada se ostvaruju i pravne pretpostavke za samostalno donošenje odluka i upravljanje sopstvenim životom, a ne samo učešće u njima (Što je garancija koju ima i dijete). Međutim, nasuprot tome, samostalnost, kao pravo se, ne samo u praksi, nego i nerijetko pravno faktički, uskraćuje ili ograničava osobama s invaliditetom, i to samo po osnovu invalidnosti, kao ličnog svojstva i zbog pretpostavke o umanjenim ili nepostojećim sposobnostima za brigu o sebi i donošenje odluka koje su u najboljem interesu i osobe s invaliditetom, ali i njene okoline. Tako, jedan od najdrastičnijih načina kršenja prava na samostalni život je postojanje instituta oduzimanja poslovne sposobnosti, koji postoji u nekim sistemima, uključujući i crnogorski sistem, uprkos odredbama Konvencije, koje izrečito navode da se poslovna sposobnost ne može oduzimati samo po osnovu invalidnosti.

Ljudsko biće ima prirodnu predispoziciju i potrebu pripadanja, ne samo sebi, nego i drugima: porodici, zajednici u kojoj živi, svojim vršnjacima, kulturnoj manjini, kolektivu na poslu, sportskom klubu, političkoj partiji, organizaciji, pa sve do nacije ili nadnacionalnog. Međutim, ovo pravo se često uskraćuje ili ograničava osobama s invaliditetom, čak od najranijeg uzrasta i dobi, pa sve do starosti, i sve to pod parolom “najboljeg interesa”.

U tom smislu, samostalni život i uključenost u zajednicu se osobama s invaliditetom ne uskraćuje samo usljed smještanja u ustanovama nego i drugih vidova institucionalizacije, izostavljanja, odnosno izopštavanja, zanemarivanja, zapostavljanja, i izdvojenosti iz zajednice, pa i skrivanja u sopstvenom domu, odnosno nepružanja i neobezbjeđivanja izbora i mogućnosti za život u zajednici.

Ovo znači da osobama s invaliditetom, pored ostalog, nije omogućeno da koriste dostupne, pristupačne, prilagodljive i prihvatljive/priuštive javne usluge, odnosno usluge namijenjene za javnost, niti su dizajnirane i razvijene specijalizovane usluge namijenjene za OSI, a nijesu im obezbijeđeni ni servisi podrške koji će omogućiti život u zajednici, odnosno učešće u zajednici na ravnopravnim osnovama s drugima.

Zajednica je od suštinske važnosti za naš osjećaj samoodređenja. Zajednice su jače kada smo svi uključeni i kada svi mogu da učestvuju, daju svoj doprinos i budu vrednovani. Ekonomski napredak, demokratizacija i jednakost u praksi je jedino moguća kada se koriste svi resursi i potencijali i na mikro planu i svi ljudi dobiju šanse za izgradnju kapaciteta. Dakle, **učešće u zajednici** podrazumijeva vođenje ispunjenog društvenog života i *pristup svim uslugama* koje se *nude javnosti*, kao i *servisima podrške koje se nude osobama s invaliditetom* s ciljem njihovog potpunog uključivanja i učešća u svim sferama društvenog života[2].

Važnost definicija za samostalan život osoba s invaliditetom i ravnopravno učešće u društvu ne može se podcijeniti. Definicije usmjeravaju akcije, oblikuju identitete, podupiru politike i opravdavaju javnu potrošnju. Štaviše, definicije održavaju ili potkopavaju hijerarhije, one su sredstvo društvene kontrole ili oslobađanja. Pokret za samostalni život decenijama se bori da ospori definicije koje su osobama s invaliditetom nametnuli medicinski radnici, javni administratori i šire društvo, i umjesto toga da kreira i promoviše sopstvene definicije[3].

U tom smislu, **institucionalizacija** nije samo postojanje institucija i život u njima, već svako **restriktivno okruženje** u kojem se ne ostvaruju puni potencijali ličnosti. Sociološki, institucionalizacija je proces razvoja ili transformacije pravila i postupaka koji utiču na skup ljudskih interakcija[4].

Institucionalizacija je proces **namijenjen regulisanju društvenog ponašanja** (tj. nadindividualnog ponašanja) u okviru organizacija ili cijelih društava. Institucionalizacija je stoga ljudska aktivnost (zasnovana na odlukama proisteklim iz stavova, a ne samo zasnovana na pravnom uređenju) koja instalira, prilagođava i mijenja pravila i postupke u socijalnoj i političkoj sferi. „Tu nije riječ „samo“ o životu u određenoj zgradi ili okruženju već, prije svega, o gubitku ličnog izbora i autonomije usljed nametanja određenog načina ili životnog aranžmana[5]“. Institucionalizaciju može predstavljati i život u sopstvenom domu, ukoliko su izbori i mogućnosti nedostupni i ne postoji podrška za uključenost u zajednicu.

Restriktivno okruženje, takođe, nije mjesto nego princip, set pravila i okvira koji uređuju život i ograničavaju izbore. **Najmanje restriktivno okruženje** podrazumijeva odsustvo izolacije, grupisanja i segregacije po osnovu invaliditeta, uz mogućnost i postojanje različitih vidova podrške, praćenih i vršnjačkom podrškom.

Alternativna briga ne podrazumijeva smještanje ili boravak u instituciji, zbog nepovoljne porodične i društvene situacije, već upravo suprotno: razvoj alternativnih servisa u odnosu na one koji su omogućeni drugoj djeci ili osobama bez invaliditeta, kako bi se osobama s invaliditetom omogućilo da uživaju sve blagodeti i garancije prava na život u zajednici. **Alternativno**, u stvari, znači **dodatno** (kao mehanizam prevazilaženja prepreka i omogućavanje što veće nezavisnosti od drugih) i **drugачije**, a ne nikako isključivo i nužno. Alternativna briga u sebi sadrži najbolji interes ali i individualizaciju kao principe.

Najbolji interes (djeteta) je standard koji se koristi najčešće u segmentu prava na porodični život, a odnosi se na principe donošenja odluka koje utiču na dijete i podrazumijeva uzimanje u obzir svih okolnosti koje utiču na dijete, uz neizostavno uključivanje i omogućavanje djetetu da učestvuje u odlukama i pravnim i stvarnim radnjama koje ga se tiču. Najbolji interes podrazumijeva zaštitu prava i interesa djeteta koja uključuju i lični razvoj i dobrobit djeteta u najširem smislu. Tako se u situaciji zaštite djeteta od nasilja, u slučaju procjene da je udaljenje iz primarne porodice adekvatno rješenje, djetetu u novom okruženju mora obezbijediti dalji psihički i kognitivni razvoj, a ne smije se podsticati dalja isključenost, segregacija i zapostavljanje „pukim smještanjem u drugo okruženje“. Ovo posebno jer zaštita od nasilja nije samo zaštita od fizičkog i psihičkog nasilja (aktivno nasilje), već se mora spriječiti i zanemarivanje i zapostavljanje kao vid pasivnog nasilja, a koji se nerijetko dešavaju u ustanovama ili drugim okruženjima jer nasilje nije samo činjenje već i nečinjenje i nepreduzimanje radnji koje dovode do dobrobiti i blagostanja za dijete.

Stoga rezidencijalne institucije, koliko god u nekim situacijama bile potrebne i nužne mogu predstavljati i opasno okruženje za osobe s invaliditetom jer mogu značiti segregaciju, zapostavljanje i zanemarivanje, ukoliko se tokom smještaja ne sprovode sve potrebne aktivnosti za što adekvatniji povratak i reintegraciju u zajednici, odnosno ne pružaju usluge koje podržavaju multisektorski pristup i aktivnosti koje se odnose na socijalnu zaštitu, obrazovanje, mentalno zdravlje, profesionalnu orijentaciju i zapošljivost.

Zbog pogrešnog tumačenja, ili bolje reći, zloupotrebe pojma "najbolji interes" često su u prošlosti, a i danas, osobe s invaliditetom bile masovno institucionalizovane, što je svakako uključivalo i smještanje u institucijama zatvorenog i poluotvorenog tipa, bez alternative za život u zajednici, i uz odsustvo revizija takvih odluka. To je značilo da su mnoge osobe s invaliditetom u takvim institucijama ostajale trajno, bez podrške da ih napuste, i bez podrške ukoliko ih napuste. U tom smislu, deinstitucionalizacija ne znači samo izmještanje iz institucija ili „izlazak vani“, nego i obavezan i značajan period tranzicije u okviru kojeg se moraju razviti i obezbijediti potrebne usluge u zajednici koje će uključiti i individualne potrebe i zahtjeve i neophodnu raznovrsnost, uz prateće psihosocijalno osnaživanje.

Zloupotreba „najboljeg interesa“ odnosi se i na situacije kada se dijete u slučaju razvoda braka dodijeli roditelju bez invaliditeta, u odnosu na roditelja s invaliditetom za kojeg se smatra da je manje sposoban da brine o djetetu, a drugi faktori se ne uzimaju u obzir, ili kada se oduzima dijete roditelju s invaliditetom (i mimo razvoda) pod istim „opravdanjem“ bez obrazloženja i pravno valjanih razloga.

Dodatno, smještanje u institucijama ne bi smjelo biti „rješenje“ uslovljeno nepostojanjem drugih usluga, opštom nepristupačnošću fizičkog okruženja, informacija, javnih usluga i prevoza, ili ograničenim izborom tehničkih sredstava i opreme već bi upravo strategija deinstitucionalizacije i samostalnog života trebala biti pokretač drugih promjena u zajednici, a u situacijama kada veliki broj OSI boravi u institucijama potrebni su uz strategiju deinstitucionalizacije i planovi tranzicije.

Međutim, iako *Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti* propisuje pluralizam usluga i pružalaca usluga što bi trebalo prije svega značiti raznovrsnost, pa samim tim i mogućnost izbora, **izbor je nemoguć u situaciji kada država ne garantuje finansiranje usluga.**

S druge strane, same OSI i njihove porodice ističu kao važnu poteškoću i zabrinutost roditelja zbog nepostojanja dovoljnih oblika zaštite djece s invaliditetom, posebno nakon eventualnog razbolijevanja roditelja, tokom starosti roditelja i nakon njihove smrti. Kao primjer su naveli to što se u pojedinim institucijama nalaze osobe koje tamo ne bi trebale biti, zbog čega smatraju da se **ne sprovodi deinstitucionalizacije, već zbrinjavanje.** Predstavnici OOSI su istakli da su oni uglavnom ti koji rade na osamostaljivanju OSI, onoliko koliko su u mogućnosti imajući u vidu usluge koje pružaju, ali i u zavisnosti od mogućnosti i potencijala same ciljne grupe s kojom rade (na primjer, organizacije koje rade s osobama s intelektualnim invaliditetom, autizmom i nekim kategorijama psihosocijalnog invaliditeta imaju ograničene mogućnosti dostizanja samostalnosti ovih osoba zbog sveukupnog odnosa prema ovim kategorijama, ali i sistemskim ograničenjima). Dodatan problem u praksi je taj što npr. **neke OSI ne raspolažu samostalno svojim novcem** već to čine članovi njihovih porodica, a to negativno utiče na njihovo samopouzdanje i upravljanje svojim životom. Akcentovali su da porodice s članovima OSI treba ojačati, naročito u dijelu „puštanja“ djeteta da vodi svoj život, ali i razvoja usluga

U Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti se navodi da usluge podrške za život u zajednici obuhvataju aktivnosti koje podržavaju boravak korisnika u porodici ili u neposrednom okruženju, ali nije definisan konkretan cilj svake od usluga. Otud se i usluga **dnevnog boravka** ili još drastičnije usluga **svratišta** svrstava u usluge podrške za život u zajednici čime se potvrđuje i da se sam pojam deinstitutionalizacije usko posmatra, samo kao sprečavanje smještaja u ustanovi, a ne u širem smislu sprečavanja institucionalizacije – isključivanja iz društva.

Crna Gora tek 2022. priprema prvu *Strategiju deinstitutionalizacije*, međutim, bez suštinskih i kontinuiranih konsultacija s osobama s invaliditetom i njihovim reprezentativnim predstavnicima, što je kao i brojne aktivnosti državnih institucija u potpunoj suprotnosti s *Konvencijom*.

Marina Vujačić, sociološkinja

[1] Detaljnije **Istraživanje o sprovođenju preporuka Komiteta UN o pravima OSI u vezi s članom 19 Konvencije (Samostalni život i uključenost u zajednicu)**, UMHCG, 2020.

[1] *True belonging only happens when we present our authentic, imperfect selves to the world, our sense of belonging can never be greater than our level of self-acceptance.* – **Brene Brown**. S engleskog prevela **M. Vujačić**.

[2] Vidjeti **Opšti komentar Komiteta UN broj 5** o članu 19 *Konvencije* – Samostalan život i uključenost u zajednici

[3] Vidjeti <https://enil.eu/news/independent-living-definition/>. S engleskog prevela **M. Vujačić**.

[4] Vidjeti: <https://www.britannica.com/topic/institutionalization>. S engleskog prevela **M. Vujačić**.

[5] Vidjeti **Opšti komentar Komiteta UN broj 5** o članu 19 *Konvencije* – Samostalan život i uključenost u zajednici.

Dva svijeta različita

Kako je prošao septembar i već evo par godina od mog preseljenja iz Nikšića u Podgoricu i kako ovih dana često čujem šaljivu rečenicu: "Ti si sad već Podgoričanka", često sam se vraćala na početke samostalnog života, ili da budem preciznija, na tu moju želju da živim odvojeno od svojih roditelja, a od želje do realizacije ima dosta, sada to znam, tada i ne baš.

I tako, jedno večere dok sam se vraćala s posla na stan pita me taksista, kako se snalazim ovdje, ja kažem dobro i pomalo nesigurno dodah, da živim samostalno jer nekako znam da ljudi to doživljavaju baš senzacionalistički, ili baš se ne mogu „čudu načuditi“ (Kakvu je i ovaj taksista, uostalom, reakciju i imao) a moj odgovor na to je bio „Da živim lijepo, najljepše.“ On ostao u čudu kao da je dobio odgovor na nekom drugom jeziku, ja ostah s mojim lijepim osjećajem i osmijehom na licu. Dva svijeta različita.

Kad smo već kod ovih drugih „svjetova“ nijesam još uvijek uspjela da shvatim to da kada tražite stan na iznajmljivanje i ako kažete da ste osoba s invaliditetom i pitate kakav je prilaz zgradi, da li ima lift i sl. (Jer nema ni jedno ni drugo baš svaka zgrada) po srijedi su dva scenarija: Prvo ili će vas odmah eliminisati i neće vam dati priliku da pogledate stan jer ste, jelte OSI, a drugo: Ako vam se, ipak, pruži prilika da dođete, sačekaće vas porodica, ovdje pri tom ne mislim na jednu ili više osoba iz jedne porodice, nego tri, četiri, ili više osoba, uža i šira familija, kao svatovi kad čekaju mladu, kako sam znala da kažem, i još i ne uđete u stan, a oni vas ubjeđuju kako to nije za vas i kako se tu ne možete snaći. I onda tu dolazimo do onoga što sam vam na početku rekla Ž-E-LJ-A i R-E-A-L-I-Z-A-C-I-J-A ili ovako prosto rečeno „jedno je teorija drugo je praksa“.

Dva svijeta različita

Ne bih bila iskrena kada bih vam rekla da sam na takve stvari u početku lako odmahнула rukom, i ne baš, teško sam ih prihvatila, ali sam i dalje išla za svojom željom i znala da će se to desiti odnosno da ću se useliti u svoj stan koji ću ja plaćati od svog zarađenog novca. Dok sad pišem ovaj tekst, imam i ne tako lijep osjećaj da one stvari koje su nam, što bi se ovako malo poslovnije reklo, zagarantovane pravom, kao pravo na stanovanje u teoriji postoji, u praksi i ne baš. Dva svijeta različita.

I da vam kažem treći scenario, koji je pokazao u mom slučaju pozitivan ishod: Pozovete gazdu/aricu koji/a izdaje stan i ne govorite mu ništa (Mislim na invaliditet) i ne pitate ništa ili se pokušate raspitati ko živi blizu u tom dijelu grada ili u toj zgradi. I eto ga džek pot, nakon odlaska i ličnog razgovora s osobom koja izdaje stan, možda se i odluči na to da Vi budete sljedeća osoba koja će se useliti da živi u njemu.

Mislim, ja ne želim da budem pesimistična ili kako volim da često kažem „mrak žena“, ali to nije neki džek pot niti vam može biti lijep osjećaj da se ponašate kao da čekate dobitak na lotou, ukoliko želite da vam neko izda stan ili makar da vam omogući da ga pogledate.

To što sam ja željela da vam ispričam neke stvari u vezi sa samostalnim životom iz drugog ugla, ne znači da ovo nije važno. Jeste, naravno, jer zaista pokazuje kako ljudi doživljavaju osobe s invaliditetom, koliko imaju predrasude prema nama: Da li ćemo mi možda nešto polomiti u stanu, znamo li da spremamo, kuvamo, da li ćemo uopšte održavati stan i ispunjavati ostale obaveze koje kao stanari imamo? Dijelom možda i jesu, na neki način, opravdane jer neko i ko nije OSI može da ih ne obavlja kao treba ili u skladu s prethodnim dogovorom.

Sporna je druga stvar - Što se nama i ne pruža prilika da budemo samostalni, kako od samog sistema, tako i od pojedinaca jer nam se ne omogućavaju, na pravi način, adekvatni servisi podrške, pa onda i pojedinci reaguju na način kako sam gore već pomenula. Kada bi u našem društvu bio veći broj samostalnih OSI, onda mislim da se i ne bi posmatrao kao jedan od „izuzetaka“ samostalnost OSI, bilo bi „manje taksista“ ili situacija u kojima bismo razmišljali kao dva svijeta različita. Zato je važno da govorimo o njima na ovaj ili onaj način jer je priča, razgovor i dijeljenje iskustva spona (razumijevanje) među ljudima.

Anđela Miličić

S dvije strane umjetnosti

Alison Laper i sve njene umjetnosti

Ko je ili šta je oslobodio slikarstvo od nametljive potrebe da kopira i vjerodostojno prikazuje stvarnost? Izum fotografije! Fotografija je grana umjetnosti u kojoj umjetnik, odnosno fotograf, pomoću svog najvrjednijeg instrumenta – fotoaparata, zaustavlja trenutak te stvarnosti. Fotografija, zapravo, predstavlja samo jedan isječak i samo jedan trenutak beskrajnog prostora i vremena, umjetnosti koja zamrzava stvarnost koja se neprekidno kreće i opstaje. Kada fotografiju, kao umjetnost, smjestimo u kontekst invaliditeta, dolazimo do zaključka da su osobe s invaliditetom (OSI) mnogo više vremena provodile kao objekt fotografisanja, nego u ulozi fotografa. Fotografi su smatrali da krajnji rezultat fotografisanja OSI služi da se izazove sažaljevanje i empatija u očima javnosti. S druge strane, fotografija u kontekstu pokreta umjetnosti invaliditeta podrazumijeva dominantno radove od fotografa s invaliditetom i slavi tijelo s invaliditetom kao vrijedni subjekt fotografske pažnje. Postoje razne izložbe fotografija u kontekstu umjetnosti invaliditeta koje slave i promoviraju temu invaliditeta.

Kako je to naći se i u ulozi umjetnika i u ulozi objekta kojom se ta umjetnost bavi?

Jedan od primjera je zasigurno **Alison Laper**, britanska umjetnica. **Laper** je rođena 1965. Prvih 19 godina svog života provela je živeći u institucijama za osobe s invaliditetom. Obrazovanje je stekla u **Školi za primijenjenu umjetnost**, a potom na **Univerzitetu u Brajtonu**, gdje je diplomirala 1994. s posebnim pohvalama. Od tada izlaže na grupnim i samostalnim izložbama, koje su uvijek dobro medijski popraćene. **Laper** se u svom radu služi raznim medijima, uključujući slikarstvo, fotografiju, digitalne slike i instalacije, kako bi istražila svoju temu, a bavi se sobom i načinom na koji je ona društveno percipirana. Njen rad ozbiljno dovodi u pitanje shvatanje tjelesne normalnosti i ljepote u društvu koje ju smatra deformisanom jer je rođena bez ruku.

Izvor: Caryb.co

Nakon trudnoće i rođenja sina **Parisa**, proizvela je niz radova koristeći fotografiju i digitalne slike, kojima nastoji preispitati društvene stavove o majčinstvu i invaliditetu, ali i sveukupnom položaju žena s invaliditetom u kulturnom i umjetničkom životu. Njen rad i životna priča privukli su veliku pažnju medija. Ona je prikazana na mnogim nacionalnim i internacionalnim televizijskim i radijskim emisijama.

Alison Laper u Brajtonu, 2018, Izvor: Wikipedia.org

Alison Laper i sve njene umjetnosti

Prije rođenja **Parisa, Laper** je bila inspiracija njenom prijatelju, umjetniku **Marku Kvinu**, koji je izradio statuu trudne **Laper**, koja je od 2005. do 2007. bila postavljena na **Trafalgarskom trgu**, koji važi za jedan od najvažnijih i najprometnijih trgova u Londonu. Jedan dio javnosti je negodovao na postavljanje skulpture nage i trudne žene na tako prometnom mjestu, dok se drugi dio javnosti divio njenoj ljepoti i jednom takvom umjetničkom djelu.

Statua na Trafalgarskom trgu,

Izvor: Womenshistorynetwork.org

Statua **Alison Laper** je primjer kako žene si invaliditetom mogu postati vidljivije i na koji način se mogu promovirati teme invaliditeta, umjetnosti i kulture osoba s invaliditetom. Njen rad možete pratiti na web stranici www.alilapper.com

STEP – Sustainable Transition for Equal Possibilities

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) realizuje projekat Održiva tranzicija za jednake mogućnosti (STEP – Sustainable Transition for Equal Possibilities) uz finansijsku podršku **UNICEF (Predstavništvo u Crnoj Gori)**.

Projekat ima za cilj da unaprijedi socijalnu inkluziju djece i adolescenata s invaliditetom i olakša prelazak u odraslo doba i samostalni život, kroz lični razvoj, psihosocijalnu i pravnu podršku u zajednici. Projektom se želi doprinijeti podizanju nivoa svijesti i znanja o pravima djece i mladih s invaliditetom i smanjenju stepena diskriminacije OSI u Crnoj Gori, kroz specifične ciljeve koji se odnose na: osnaživanje djece i mladih s invaliditetom, njihovih vršnjaka i članova njihovih porodica za (samo)prihvatanje invaliditeta, razvijanje otpornosti od izolacije i marginalizacije; obezbjeđivanje i pružanje kvalitetne psihosocijalne i pravne podrške djeci i mladima s invaliditetom i njihovim porodicama; podizanje nivoa svijesti šire društvene zajednice o važnosti podrške osobama s invaliditetom u tranziciji ka samostalnom životu.

Jedna od aktivnosti projekta je bila organizacija Škole dječjih prava, koja je održana u periodu od 3. do 5. novembra 2022. u hotelu Bianka u Kolašinu. Aktivnost je bila najmijenjena djeci i mladima s invaliditetom i djeci i mladima bez invaliditeta, sa ciljem upoznavanja o dječjim i ljudskim pravima i njihovom integrisanju. Predavači na *Školi* su bili eksperti u oblasti dječjih prava. *Školi* je prisustvovalo desetero djece.

Učesnici su istakli kao najzanimljivijim praktičan rad i druženje s ostalim učesnicima jer su tako postigli najviše razumijevanja o pravima i prihvatanju različitosti.

Projekti Udruženja mladih sa hendikepom (UMHCG)

Ključ samostalnosti

Projekat Ključ samostalnosti sprovodi **Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG)**, uz finansijsku podršku **Glavnog grada Podgorica**.

Projekat ima za cilj doprinos osnaživanja djece i mladih s invaliditetom za aktivno učešće u društvenom životu na teritoriji Glavnog grada u narednih dvanaest mjeseci.

Projektom će biti obuhvaćena djeca i mladi s invaliditetom, osobe s invaliditetom i njihove porodice, stručni radnici u oblasti socijalne i dječje zaštite, dok će **indirektnu korist** imati osobe s invaliditetom, porodice OSI, prijatelji OSI, centar za socijalni rad, pružaoci usluga u oblasti socijalne i dječje zaštite, **Glavni grad Podgorica, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Vlada Crne Gore** i društvo u cjelini. Krajnju korist od ovog projekta, pored navedenih, imaće i sva druga djeca i mladi sa invaliditetom, porodice i prijatelji osoba s invaliditetom, Centri za socijalni rad i pružaoci usluga, mediji i društvo u cjelini.

Aktivnosti projekta realizuju se uz finansijsku podršku **Glavnog grada Podgorica**.

PROGRAM JAVNOG RADA „PERSONALNI ASISTENT“

Udruženju mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) je u okviru Konkursa za realizaciju programa *Direktno otvaranje radnih mjesta – javni rad* odobreno angažovanje **četiri personalna asistenta/kinje** za osobe s invaliditetom (OSI).

Programom se želi doprinijeti poboljšanju položaja određenih kategorija stanovništva na tržištu rada kroz zapošljavanje na privremenim poslovima pružanja usluge personalne asistencije za OSI direktnim zapošljavanjem na tim pozicijama.

Stoga, pomenuta usluga je obezbijeđena OSI, koji su korisnici ili članovi Udruženja, shodno prioritetima i raspoloživim finansijskim sredstvima. Asistencija se pruža po principu 1 na 1, s tim što korisnici/ce sami određuju satnicu, kao i kada, u kom trenutku i na kojem mjestu im je asistencija potrebna.

Javni rad je podržan od strane **Zavoda za zapošljavanje Crne Gore**.

Inkluzivno visoko obrazovanje na Zapadnom Balkanu – IDEA (Inclusive tertiary Education in the West Balkans – IDEA).

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore u saradnji s glavnim nosiocem projekta, Univerzitetom POLIS iz Tirane (**POLIS** University) i partnerima koje čine univerziteti i nevladine organizacije iz **Grčke, Češke, Irske, Kosova i Crne Gore**, a kojih je ukupno 16, sprovodi projekat *Inkluzivno visoko obrazovanje na Zapadnom Balkanu – IDEA (Inclusive tertiary Education in the West Balkans – IDEA).*

Opšti cilj projekta je da doprinese poboljšanju pristupa u obrazovanju, da se stvore uslovi za inkluzivno obrazovanje i razviju mogućnosti za zapošljavanje studenata s invaliditetom. Pored toga, ima za cilj i razvoj kapaciteta studentskih službi, administracije, studentskih i upravljačkih tijela u državama potpisnicama, odnosno univerzitetima partnerima na projektu, razvoj modernih inkluzivnih praksi, kao i asistivnih tehnologija.

Da bi se postigao opšti cilj, projekat će težiti postizanju specifičnih ciljeva:

- Izrada ili jačanje struktura za institucionalnu podršku i protokola koji omogućavaju pristup visokom obrazovanju i pristupačnosti na partnerskim univerzitetima,

- Jačanje menadžerskih kapaciteta menadžerskog i administrativnog osoblja partnerskih institucija koje se bavi primjenom praksi inkluzivnog obrazovanja,

- Opremanje jedinica za podršku studentima s invaliditetom asistivnim tehnologijama,

- Razvijanje spoljne saradnje izvan univerziteta, da bi se poboljšao pristup visokom obrazovanju, razvijanje partnerstava s civilnim sektorom, osnovnim i srednjim školama, poslodavcima, podizanje svijesti opšte javnosti.

Navedene aktivnosti realizuju se u sklopu **Erasmus + programa Evropske komisije**.

PREDSTAVLJAMO:

Vodič za savjetodavni rad s porodicom novorođenčeta sa smetnjama u razvoju u zdravstvenim ustanovama

Ministarstvo zdravlja Crne Gore u saradnji s **UNICEF (Predstavništvo u Crnoj Gori)** je još 2016. kreiralo *Vodič za savjetodavni rad s porodicom novorođenčeta sa smetnjama u razvoju u zdravstvenim ustanovama*. Vodič sadrži izuzetno važne smjernice za postupanje u trenucima kada je neophodno pružiti podršku roditeljima, odnosno ukupnoj porodici djece koja se rode sa smetnjama u razvoju ili su u riziku od smetnji u razvoju. Autori Vodiča su se u interpretaciji osnovnih smjernica za postupanje rukovodili pravima i najboljim interesu djeteta. U Vodiču je akcenat stavljen na proces komunikacije, na njen značaj u procesu saopštavanja nepovoljnih vijesti u trenucima kada roditelji, odnosno porodica, očekuje susret s apsolutnom srećom. Vodič je namjenjen zdravstvenim radnicima, ali i stručnjacima svih profila, defektolozima (Jer i oni mogu biti dio Tima koji saopštava nepovoljne vijesti) koji trebaju na umu imati činjenicu da se vještina komunikacije uči i kontinuirano usavršava i da ima izuzetan uticaj na kvalitet formiranja odnosa na relaciji zdravstveni radnik roditelj odnosno porodica. Komunikacija sa roditeljima, odnosno prvi susret nakon porođaja, kada treba saopštiti vijesti, može biti izuzetno teško i neprijatno iskustvo i za roditelje/porodicu, ali i za zdravstvene radnike. To je jedan od razloga zašto je po mišljenju autora potrebno na način organizacije tog susreta standardizovati procedurom koja će i jednoj i drugoj strani u tom trenutku olakšati komunikacijski proces.

Roditelji će se u tako definisanoj komunikaciji osjećati uvažanima, njihovo mišljenje će se saslušati, moći će da postave pitanja, da traže pojašnjenja terminologije koju ne razumiju. Roditeljima se kroz primjenu ovakve vrste standarda šalje poruka da ih sistem podržava, da hoće da ih čuje i da će im dati potrebnu podršku djelujući po principu međusektorske saradnje. Preporuke za standardizaciju prvog razgovora su vrlo precizne, njihovo poštovanje i primjena u praksi predstavlja odgovoran i empatičan odnos sistema prema porodici djeteta. Primjenom standarda definisanih u Vodiču roditeljima se nepoljne vijesti neće saopštavati u prolazu, na hodniku, u formi koja je neprihvatljiva i kroz nerazumljivu terminologiju.

Zašto predstavljamo Vodič?

Jedan od razloga je sama činjenica da trebamo biti svjesni da od načina na koji se realizuje prvi susret porodice sa sistemom zavisi u kom pravcu će ići dalja podrška djetetu i porodici. Intervencija sistema na samom početku života djeteta sa smetnjama u razvoju treba da bude:

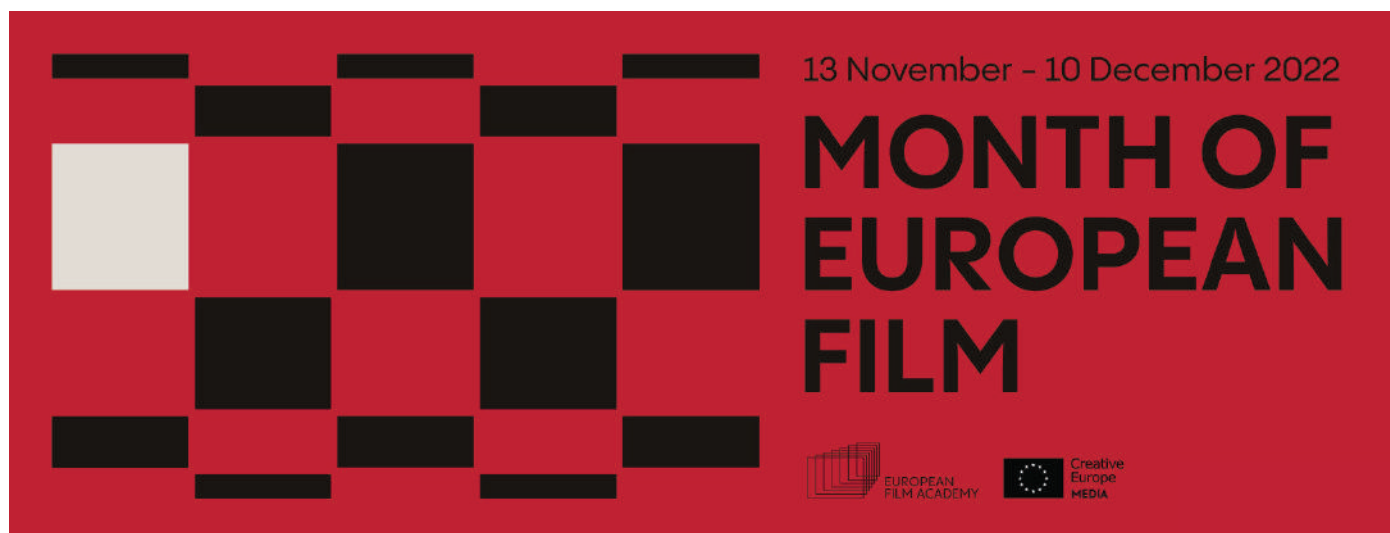
- ✓ Podržavajuća: u svim segmentima funkcionisanja sistema, nikako osuđujuća postavljena na medicinskom modelu, ispunjena predrasudama i stereotipima;
- ✓ Uvremenjena: primjenjena u periodu razvoja djeteta kada po mišljenjima stručnjaka tretmani iz programa rane intervencije mogu dati najbolje rezultate u procesu rehabilitacije i habilitacije djeteta čime se stvaraju preduslovi za punu društvenu inkluziju;
- ✓ Individualizovana; prilagođena i kreirana za svako dijete ponaosob u odnosu na njegove mogućnosti i potencijale;
- ✓ Umrežena: kreiranje mreže podrške za dijete po principu međusektorske saradnje.

Ovako postavljena podrška ukupnog sistema će dati rezultate u smislu pune inkluzije djeteta/osobe s invaliditetom u društvenu zajednicu i postaviće kvalitetnu osnovu za mogućnosti ostvarivanja **koncepta samostalnog življenja** u okviru kojeg se u svojoj punoći mogu uživati sva prava OSI.

Mirjana Popović

MJESEC EVROPSKOG FILMA U CRNOJ GORI 13. novembar 2022 – 14. decembar 2022.

Istorijat Evropske filmske akademije (The European Film Academy)

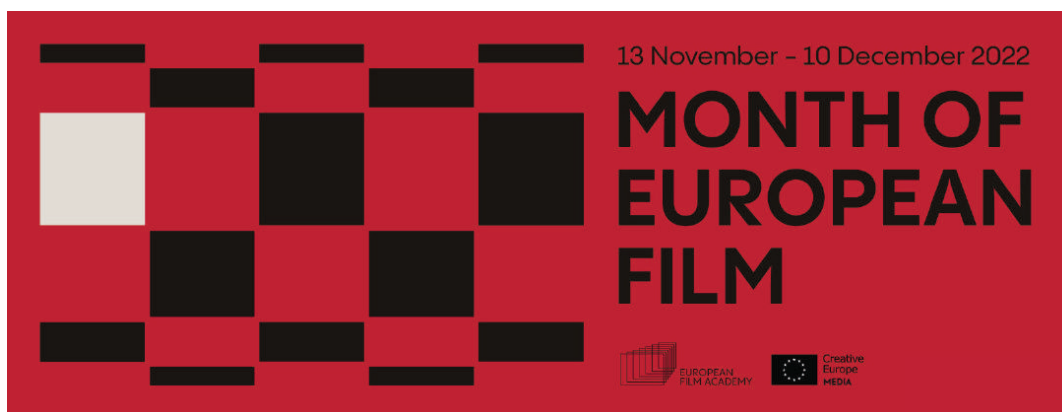
Mjesec evropskog filma počeo je 13. novembra 2022. **Evropskim danom umjetničkog filma i nagradom mlade publike Evropske filmske akademije.** Umjesto jedinstvenog kataloga, svaki bioskop koji učestvuje kreira jedinstveni program u skladu sa svojom stručnošću i zadovoljava ukus svoje publike. Mjesec evropskog filma zatim kulminira 10. decembra na 35. dodjeli evropskih filmskih nagrada u Rejkjaviku. Ceremonija uključuje objavljivanje nominacija za luksuznu nagradu publike, vraćanje evropskih filmova u javnost i njihovo uključivanje u izglasavanju pobjednika.

MJESEC EVROPSKOG FILMA U CRNOJ GORI

13. novembar 2022 – 14. decembar 2022.

Istorijat Evropske filmske akademije (The European Film Academy)

Mjesec evropskog filma počeo je 13. novembra 2022. **Evropskim danom umjetničkog filma i nagradom mlade publike Evropske filmske akademije.** Umjesto jedinstvenog kataloga, svaki bioskop koji učestvuje kreira jedinstveni program u skladu sa svojom stručnošću i zadovoljava ukus svoje publike. Mjesec evropskog filma zatim kulminira 10. decembra na 35. dodjeli evropskih filmskih nagrada u Rejkjaviku. Ceremonija uključuje objavljivanje nominacija za luksuznu nagradu publike, vraćanje evropskih filmova u javnost i njihovo uključivanje u izglasavanju pobjednika.

Mjesec evropskog filma, postaje tradicija nakon prošlogodišnjeg pilot projekta u Berlinu, i nastavlja da okuplja i zavrjeđuje pažnju većeg broja filmskih ljubitelja. Broj evropskih zemalja, koje učestvuju u promociji i odabiru pobjednika, je porastao u odnosu na prethodnu godinu, tako da je i crnogorska publika dobila priliku da učestvuje i upozna se s evropskim filmom. Ove godine publika iz **Podgorice, Bara i Mojkovca** imala je priliku da učestvuje i isprati filmove sa festivala. Organizatori programa u Crnoj Gori su: **NVO Podgorica Film Festival** uz partnerstvo sa **Filmskim kulturnim Centrom** uz podršku **Ministarstva kulture i medija Crne Gore**. Projekat su podržali: **Sekretarijat za kulturu i sport Glavnog grada, Evil Ideas, Kulturni centar Bar, Sinepleks (Cineplexx), NVO Munja, Ambasada Savezne Republike Njemačke, Ambasada Švedske i Centar savremene umjetnosti Crne Gore.**

Evropski film i Crna Gora

Publika u Mojkovcu ima priliku da 30. novembra 2022, i 7. i 14. decembra 2022. svoju pažnju posveti gledanju sljedećih filmskih naslova: *Moje nevjerovatno ljeto sa Tes*, *Los Bando* i *Stari momci*. Filmske projekcije biće organizovane u **Centru za kulturu Mojkovac**, uz besplatan i slobodan ulaz.

U Podgorici su premijerno predstavljeni nagrađivani evropski filmovi od 1. do 3. decembra 2022. u Crnogorskom narodnom pozorištu. Svi zainteresovani su mogli da, uz besplatan ulaz, gledaju i prisustvuju premijeri sljedećih filmskih naslova: *Praznik rada*, *Trougao tuge*, *Alkaras*, *Sestre*, *Metamorfoza ptica*. Filmski program je, pored navedenih filmova prezenotovati i blok kratkometražnih filmova, i to: *Orlovsko gnijezdo*, *Mar*, *Ime mi je Ana* i *Naročita svojstva*.

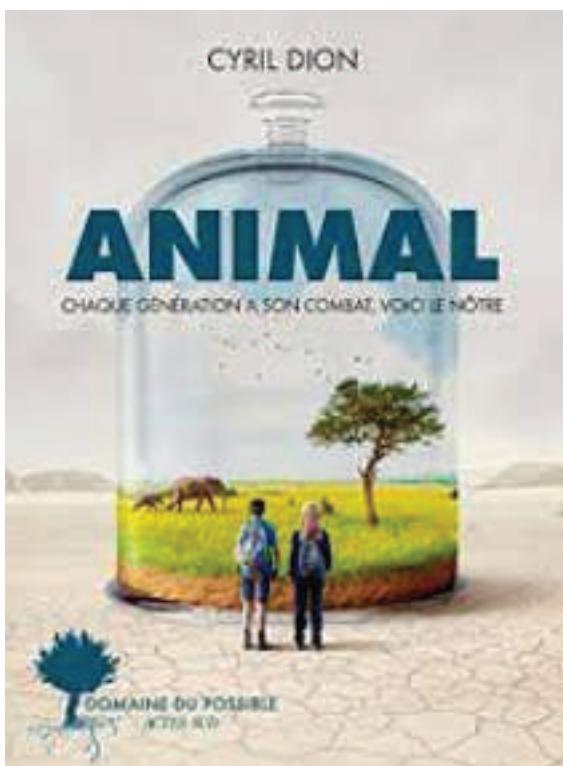

Barska publika je u **Kulturnom barskom centru** imala priliku da pogleda i isprati projekcije u periodu od 6. decembra 2022. do 8. decembra 2022, uz sljedeće naslove: *Alkaras*, *Metamorfoza ptica*, uz blok kratkih filmova: *Orlovsko gnijezdo*, *Ime mi je Ana*, *Mar* i *Naročita svojstva*.

Nagrada mlade publike

Evropski filmski festival započeo je projekcijom filmova koji su nominovani za **Nagradu mlade publike (Young Audience Award)**. Među nominovanim filmovima su bili sljedeći naslovi: Životinja (Animal), Snovi su kao divljina (Dreams are like Wild), Kraljica komedije (Comedy Queen) i Tigrovi (Tigers).

Pripremila i prevela: Milena Kovačević

Djeca iz Crne Gore su imala priliku da pogledaju sve nominovane filmove, a ujedno i da odlučuju u odabiru dobitnika/pobjednika **Nagrade za mlade**. U organizaciji **Podgorica film festivala**, djeca iz Podgorice, Bara i Žabljaka (selo Njegovuđe) su gledala sve navedene filmove i svojim glasovima učestvovali/e u odabiru filma *Životinja (Animal)* kao dobitnika **Nagrade mlade publike**. Životinja je u režiji *Sirila Diona (Cyril Dion)*, francuskog pisca, reditelja i ekološkog aktiviste, koji prikazuje tinejdžere Belu i Vipulana koji sa naučnicima i aktivistima širom svijeta pokušavaju da otkriju alternativne načine za kohabitaciju s ostalim vrstama. Film želi da doprinese osviještenosti svjetske populacije o ključnim probelmima u ekološkom svjetlu s posebnim akcentom na ugroženost određenih životinjskih vrsta.

Organizacijom i omogućavanjem učestvovanja crnogorske publike u mjesecu **Evropskog filmskog festivala**, kao društvo negujemo evropske vrijednosti i jačamo međunarodnu saradnju, te prihvatljivost drugačijih kultura. Manifestacije ovakvog karaktera osvijetljaju i doprinose stvaralaštvu u filmskog kulturnoj sceni Crne Gore, s posebnim akcentom na uključivanje informisanost i edukaciju djece i mladih Crne Gore.

Izvori: <https://www.europeanfilmacademy.org/>
<https://www.podgoricafilmfestival.me/>

Pozitivno:

- U studijskoj 2022/2023 **26 studenata s invaliditetom** je ostvarilo pravo na studentsku stipendiju posredstvom Konkursa za dodjelu stipendija najboljim studentima za *studijsku 2022/2023.* koji je raspisalo **Ministarstvo prosvjete.** Uz to, **Ministarstvo prosvjete** je povećalo iznos studentske stipendije.
- **Udruženje** je kod **Centra za stručno obrazovanje** akreditovalo *Program obuke za nastavno osoblje pod nazivom Obuka za nastavno osoblje o osnovnim temama invaliditeta i inkuzivnog obrazovanja: Nauči – primijeni – promijeni.*
- U saradnji sa **Glavnim gradom Podgorica UMHCG** je omogućilo besplatnu uslugu dostupnog prevoza za OSI koje žive, rade ili se školuju na teritoriji Podgorice.
- **Jelena Borovinić Bojović** je s mladima koalicije **Za budućnost Podgorice** u decembru posjetila kolektiv **UMHCG** i tom prilikom nam donirala vrijedna mehanička kolica.
- Procenat realizacije programskih dokumenata **UMHCG** u ovoj godini izuzetno je visok.
- **Nikola Nikolić** je najbolji sportista godine odlukom **Paraolimpijskog komiteta Crne Gore.**
- Četrdeset osam drugih nevladinih organizacija podržalo je predloge i sugestije **UMHCG** na *Nacrt zakona o izmjenama I dopunama Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći,* koje smo u decembru uputili **Ministarstvu pravde.**
- **Povećan je broj postupaka u oblasti zaštite od diskriminacije po osnovu invalidnosti.**
- **UMHCG** je u okviru realizacije projekta *Osnažene* sproveo Istraživanje o nasilju nad djevojčicama i ženama s invaliditetom, s akcentom na ekonomsko nasilje, što je po prvi put da se ovakva vrsta aktivnosti sprovodi u Crnoj Gori.

- **Usluga asistencije u nastavi** na nivou visokog obrazovanja nije zakonski regulisana studentima s invaliditetom.
- **Usluga personalne asistencije** ni dalje se ne finansira od strane države, posredstvom centara za socijalni rad. Iako je lista kandidata iz organizacija osoba s invaliditetom i roditeljskih udruženja za **Savjet za prava lica sa invaliditetom,** kao Vladino tijelo, nadležno za praćenje primjene *Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom,* objavljena u februaru, ni prethodna **Vlada Crne Gore,** a ni trenutna, koja je u tehničkom mandatu, nijesu donijele odluku o formiranju ovog tijela.
- **Ministarstvo za ljudska i manjinska prava** je izmjenama *Pravilnika o opisu i sistematizaciji radnih mjesta* ukinulo prethodni Direktorat za zaštitu lica sa invaliditetom, a u okviru opisa nadležnosti ovog resora osobe s invaliditetom se i ne pominju.
- Prethodno za jednu od važnih posljedica ima **nepostojanje organa koji je nadležan za koordinaciju sprovođenja i praćenje primjene Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2022 - 2027.**
- **Crna Gora je propuštala priliku da u aprilu ove godine nominuje nezavisnu ekspertkinju ili nezavisnog eksperta iz civilnog društva** iz Crne Gore za *Komitet UN o pravima osoba s invaliditetom,* kao najznačajnije tijelo u oblasti prava osoba s invaliditetom.
- **Zavod za zapošljavanje** kasni već 11 mjeseci u isplati subvencija po *Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom* za **UMHCG,** dok ima poslodavaca koji subvencije za manji broj zaposlenih (U odnosu na **UMHCG** 15) od **Zavoda** čekaju i više od godinu dana.
- **Većina ministarstava je konkurse za raspodjelu sredstava za projekte nevladinih organizacija raspisala tek u IV kvartalu.**
- **Zavod za zapošljavanje** je tek u decembru raspisao poziv za finansiranje projekata za zapošljavanje osoba s invaliditetom, čime se gube značajna finansijska sredstva i produžava nezaposlenost osoba s invaliditetom.

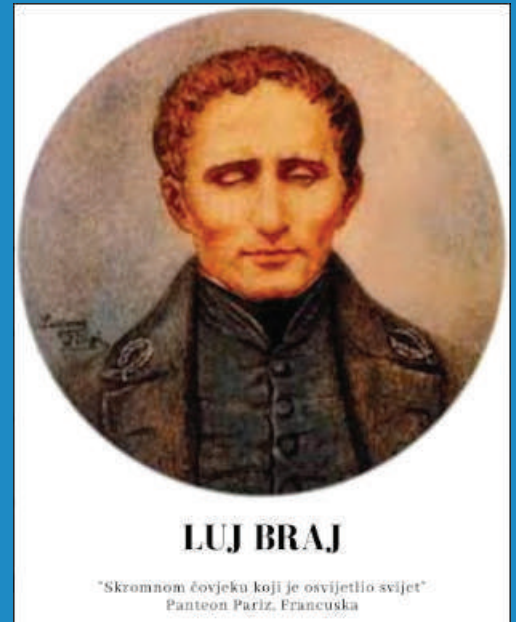
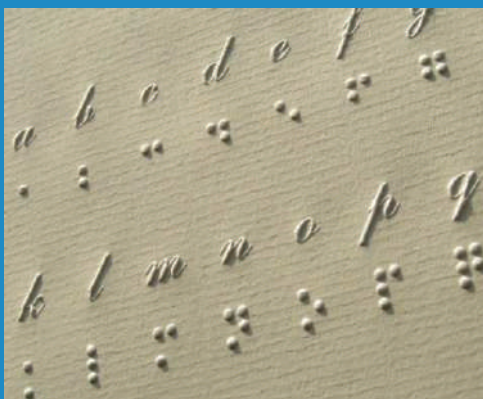
LUJ BRAJ

Njegova životna priča počinje iznenadnim oštećenjem oka, koje je zadobio prilikom igre sa šilom u radionici svojih roditelja kada je imao tri godine. Ova povreda je proširila infekciju koja je za posljedicu imala potpuno oštećenje vida s napunjenih pet godina.

Luj je nastavio da pohađa seosku školu, a svojim marljivim radom i učenjem putem slušanja, sa 10 godina ostvario je stipendiju za pohađanje **Nacionalnog instituta za slijepu omladinu** u Parizu. Dolaskom na **Institut** upoznao je oficira francuske vojske **Čarlsa Barbijera (Charles Barbier)**, koji je učenike upoznao sa kriptografskim sistemom od 12 tačaka, koji je napravio za vojnike, a koji će se koristiti za noćnu komunikaciju u nedostatku svjetlosti. **Luj** je ovaj sistem prepoznao kao osnov za oblik čitanja i pisanja koji bi koristio osobama s oštećenjem vida.

Luj je prvi sistem pisanja napravio sa 15 godina starosti ponešen idejom Čarlsa Barbijera.

Brajevo pismo uključivalo je i muzičke note i 64. permutaciju, koja nije uključivala tačke, a koja je poznata kao prostor. **Luj** je svoje znanje podijelio s ostalim učenicima u školi, tako da su svi brzo usvojili pismo, ali ga škola nije zvanično priznala zbog nedostatka novčanih sredstava. Iako se direktor **Instituta** divio Brajevom pismu, plašio se da će preveliko znanje, koje bi njegova upotreba donijela, osnažiti učenike i učiniti ih samostalnim tako da im nijesu potrebni nastavnici i profesori.

Luj je nastavio da radi na svom obrazovanju i postao je uspješan muzičar, pisac, istraživač, pronalazač i nastavnik u istoj školi u kojoj je studirao, **Nacionalnom institutu za slijepu omladinu**. Sa 20 godina objavio je prvu knjigu na Brajevom pismu Metoda pisanja riječi, muzike i običnih pjesama pomoću tačaka za slijepu i aranžirane za njih.

Luj Braj je kasnije bio primoran da se povuče iz nastave zbog tuberkuloze i preminuo je 6. januara 1852. u 43. godini života. Nažalost, **Luj** nije uspio da doživi da se njegov sistem primjenjuje širom svijeta i na taj način osvijetli živote osoba s oštećenim vidom. Tek dvije godine nakon njegove smrti, 1854. njegov jezički sistem je konačno usvojio **Kraljevski institut za slijepu**, zahvaljujući ogromnoj potražnji studenata.

Odatle se Brajevo pismo proširilo kroz ostatak riječi i 1878., Svjetski kongres za slijepu je izglasao da to postane međunarodni sistem za osobe s oštećenjem vida.

Brajevo pismo je ostalo nekorišćeno od strane većine prosvjetnih radnika mnogo godina nakon njegove smrti, ali je 2009. priznato kao revolucionarni izum i prilagođeno je za upotrebu širom svijeta u jezicima, simbolima, brojevima, matematici i muzici - sve koristeći kombinacije od šest tačaka.

Ovim kratkim osvrtom na **Brajev** život želimo da doprinesemo dodatnom priznanju za izum kojim je ovaj čovjek omogućio svijetu svjetlost znanja.

PLES JE ŽIVOT

Autizam je vrlo složeno stanje koje se, kako tvrde naučnici i ljekari, javlja u prve tri godine života i traje do kraja života. Uzrok nastajanja autizma je još uvijek nepoznat. Autizam je jedna od onih stvari o kojima svakodnevno učimo sve više.

Osobe s autizmom imaju nekada izazove u komunikaciji i društvenom životu. Njihovo ponašanje često je nejasno okolini, pokazuju mehaničko ponavljanje pojedinih pokreta ili radnji, i neuobičajeno vezivanje za neki predmet.

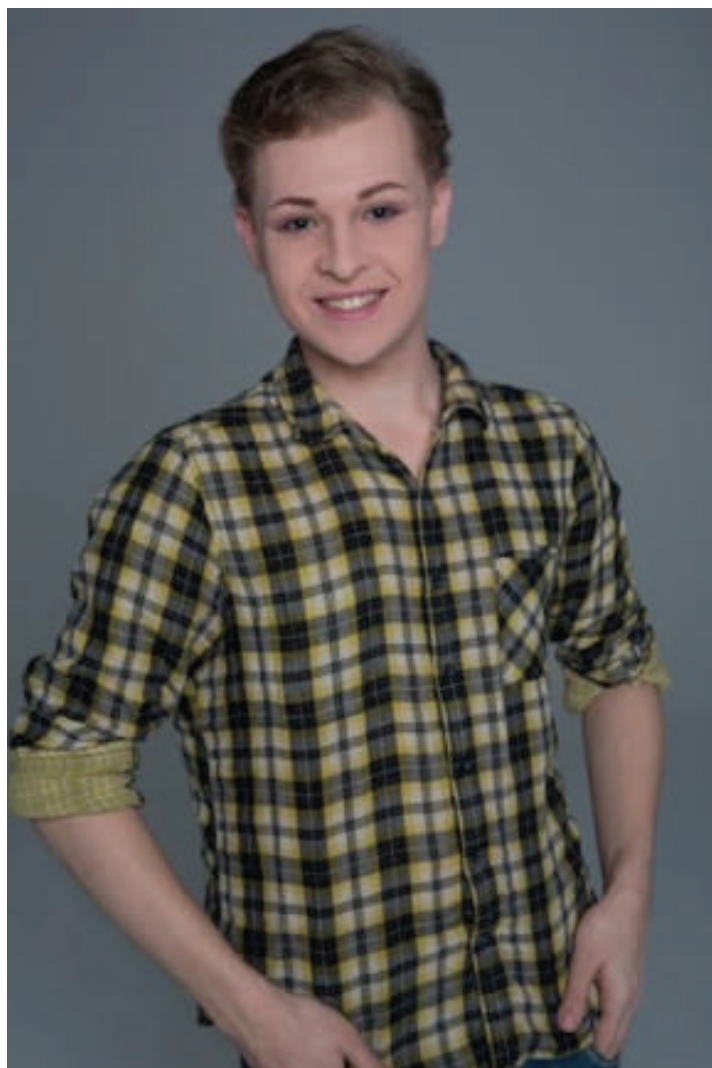
Osobe s autizmom imaju identične ljudske vrijednosti, kao i bilo ko drugi i prema tome imaju ista ljudska prava. Najbitnije je biti podrška osobama s autizmom, a tu roditelji igraju glavnu ulogu. Djeci s autizmom treba omogućiti sve uslove koje imaju i druga djeca, bez izdvajanja i diskriminacije, kako bi se oni ponašali prirodno u svom okruženju.

Kod slavnihi ličnosti s autizmom je fantastično to da kada oni koji ga imaju odluče govoriti o tome, mogu podići svijest o životu i potrebama osoba s autizmom.

Želim pomenuti **Filipa Martina Nelsona (Philip Martin-Nielson)** kome je ples transformisao život.

Sa tri godine otkriven mu je autizam i smatrali su da nikada neće moći imati samostalan život - ali neverbalni svijet plesa promijenio je sve. Prvi koraci, koje je načinio na prstima, odveli su ga mnogo dalje nego što je ikada mogao da zamisli. Učeci da pleše, ovaj dječak, naučio je da živi. Danas je najmlađa zvijezda trupe **Les Ballets Trockadero del Monte Carlo (Les Ballets Trockadero de Monte Carlo)**, poznate širom svijeta po humorističkim predstavama baziranim na klasičnim baletima, u kojima muškarci igraju sve uloge.

„Ne postoji lijek za autizam, a kako će neko živjeti sa tim, nepredvidivo je“, kaže on. „Ali ako se djetetu pruži prilika da radi ono što želi i voli, ako ima podršku koja mu je potrebna biće srećnije. Moj autizam nikada neće nestati. Nikad ne zaboravljam da je to moj život, ali se li ne moram fokusirati samo na to. Kao plesač, živim 100% samostalnim i stabilnim životom.“

Nakon što je otkrio balet, **Martin-Nelson** je napravio korake u svom ponašanju i komunikaciji. To ga je inspirisalo da i sam postane učitelj baleta i da svoj doprinos zajednici. „Imao sam toliko izražaja iznutra, ali nije mogao izaći van“, objašnjava. „Moje misli, moji osjećaji, govor, gotovo sve je bilo zaključano.“

PLES JE ŽIVOT

Martin-Nielson se trudio shvatiti zašto su stvari koje su drugoj djeci bile lake, poput razgovora ili sklapanja prijateljstava, njemu bile jako teške. **Martin-Nielson** je pronalazio osjećaj mira kroz ples. Rekao je za *Gardijan (The Guardian)*: „Od svoje četvrte godine volio je sve što je bilo povezano s plesom ili muzikom. Na časovima baleta nisam morao govoriti, mogao sam samo koristiti svoje tijelo, a to mi je bilo lako.” - rekao je.

Kroz balet nije pronašao samo oslobođenje, nego i utočište. „Svaki dan su me zadirkivali, svaki dan su me ismijavali, svaki dan me udarali”, prisjeća se. „Bilo je ljudi koji su me uvijek pokušavali natjerati da se posramim što sam ja, što živim, što sam osoba. Balet je bio jedino mjesto gdje sam mogao izraziti sebe”.

Priča **Martin-Nielsona** jedan je od primjera kako ples pomaže djeci, tinejdžerima i odraslima s autističnim spektrom da pronađu podršku i osnaženje. Sada je i sam profesor plesa. Za profesionalnog plesača, podučavanje je samo vraćanje drugoj djeci s autizmom. Kao učitelj, **Martin-Nielson**, se trudi pomoći svojim učenicima da prevladaju iste izazove kroz koje je i sam prolazio. On smatra da kroz balet učenici s autizmom mogu naučiti vještine poput empatije i komunikacije u sigurnom i ohrabrujućem okruženju. Mogu njegovati odnose s drugim učenicima kojima balet nije samo hobi, već način života, kao što je i njemu bio.

„Definitivno vidim sebe u toj djeci. Bio sam poput njih. Vidim čudo. Vidim da nema prepreka. Stvarno je divno” rekao je.

Izvor: <https://www.theguardian.com>, <https://www.pbs.org/wnet/americanmasters>

MUĆKALICA

Razgovaraju OSI i taksista:

Taksista: "Šta radite? Kako ste?"

OSI: - Dobro.

Taksista: "Kako se snalazite ovdje?" (Misleći na otežano kretanje OSI)

OSI: - Dobro, ja već živim ovdje.

I nakon par sekundi dodaje: samostalno.

Taksista se okreće prema OSI dok vozi i govori: "Kako to mislite da živite samostalno?"

OSI: - Lijepo, najljepše.

Taksista: "Pa, znate kako, mislio sam zbog tog Vašeg"... i tihim glasom nastavlja: "Problema".

OSI: - Mislite problema? Gospodine, od problema izdvajam samo finansijske.

...

Žena s invaliditetom je doživjela moždanu aneurizmu, tip koji preživi 4% ljudi. Nakon operavka izašla je s prijateljima na piće. Pošto su joj više puta govorili da će doći kod nje kući, dok se oporavljala upitala ih je (Već znajući da će iz odgovora nastati dobra šala) zašto nijesu došli da je posjete. Jedan od njih odgovara: Vuk je htio i zvao me je više puta, ja sam odlagao stalno nadajući se da ćeš umrijeti i da nećemo morati da dolazimo.

Dobio je sljedeći odgovor Džaba ste se nadali. Tim povodom cvijeće kupovati nećete.

Pripremile: Anđela Miličić i Marina Vujačić

ASOCIJACIJA ZA DEMOKRATSKI PROSPERITET - Zid

Ovo je druga godina da organizujemo program *Prilike* i u odnosu na prvu godinu se on svakako razlikuje. Sa mnogo više znanja i iskustva smo ušli u drugi krug Prilika, a upoznali smo i veći broj kompanija koje su učestovale i tokom prve godine realizacije programa. Programom smo gledali da obuhvatimo cijelu Crnu Goru i tokom prošlog kruga, kao i tokom ovog kruga i moram istaći da smo uspjeli da pokrijemo 95% cijele Crne Gore. Većinom adolescenti i adolescentkinje su zastupljeniji i iz srednjih stručnih škola, kao i iz gimnazija. Što se tiče procenata, najviše adolescenata koji su uzeli učesće u programu *Prilike* imamo iz centralne regije 62.4%, regije, a zatim sjeverna regija 29.4% i nekih 8,2% južna regija.

Vrlo je zanimljivo da interesovanja za zanimanja poput ekonomije i prava su i dalje aktuelna, ali najviše, su adolescenti bili zainteresovani da obave praktičnu obuku u sferi marketinga, čak njih 21.9%, zatim novinarstva 20.2%, grafičkog dizajna 18.6%, modnog dizajna čak 16.9 %, ekonomija i pravo se nalaze između 16.4% i 18%, dok odmah nakon ovih zanimanja tu su IT zanimanja čak 15.8%, arhitektura, turizam i ugostiteljstvo, služba ljudskih resursa, pa čak filmska i video produkcija. Kao što vidite, opseg njihovih interesovanja je zaista veliki i adolescenti ističu da su kroz sami program i spoznali da žele da se bave oblašću koju su spomenuli ili jednostavno su shvatili da to možda i nije za njih što je skroz legitimno.

Uvijek svi pitaju učesnike šta su naučili i sa kakvim izazovima su se sreli. Pa ja moram da kažem da smo i mi kao tim koji je radio na programu Prilike dosta toga naučili, susreli se sa raznim izazovima, ali sve u svemu realizovali i doveli program do kraja veoma uspješno. Najveći izazov jeste definitivno bio ljetnji raspust, stoga nije bilo lako motivisati učenike da odrade praktičnu obuku, pored lijepih i sunčanih dana. Ranije je i korona bila zastupljena, stoga znamo koliko je korona uticala na mentalno stanje kod svih nas. Najveći uspjeh jeste jednostavno kad uspijete da pronađete kompaniju shodno interesovanju adolescenata, a to je nekad bilo itekako izazovno i teško jer svjesni ste da je to nekad skoro pa nemoguće. Najveći uspjeh je, takođe, dobro raspoređivanje, a bilo ih je na stotine.

Moja poruka jeste da svi mladi koriste sve prilike, koje im se nude jer prosto ovo je jedan od načina da radite na sebi, da pronađete sebe i da radite na razvoju vaših kompetencija i vještina, koje sigurno ne možete da steknete kroz formalno obrazovanje. Slične obuke dok sam bila adolescent su mi itekako pomogle u ovome, tako da ovim putem pozivam sve mlade da se uključe u programe slične *Prilikama*, kao i da budu aktivni član svoje zajednice.

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore
Association of Youth with Disabilities of Montenegro

Časopis je dio projekta STEP-Sustainable Transition for Equal Possibilities koji sprovodi **UMHCG** uz finansijsku podršku **UNICEF-a (Predstavništvo u Crnoj Gori)**.

Sadržaj časopisa je isključiva odgovornost **UMHCG**, i ni na koji način ne odražava stav donatora.

Udruženje Mladih sa Hendikepom Crne Gore

Ul Kralja Nikole, br. 76
81000 Podgorica

Tel/fax: +382 (0)20 265 650
Mobilni telefon: +382 (0)67 801 761

Email: umhcg@t-com.me; office@umhcg.com

Twitter: [@umhcg](https://twitter.com/umhcg)
Facebook: [@UMHCG](https://www.facebook.com/UMHCG)

umhcg.com
disabilityinfo.me

